

Lisad

Lisa 1. JÄTKUSUUTLIK ARENG. TEOREETILISED JA PRAKTILISED DILEMMAD

KÜLLIKI TAFEL ja ERIK TERK
Eesti Tuleviku-uuringute Instituut

Teoreetiline abimaterjal arengustrateegiale Säästev Eesti 21¹

SISUKORD

SISSEJUHATUS	148
1. JÄTKUSUUTLIK ARENG. KONTSEPTSIOONI MÄÄRATLEMISE PROBLEEMSUS	
1.1. Uue keskkondliku paradigma kujunemine ja ümberkujunemine	149
1.2. Jätkusuutliku arengu mõiste, selle defineerimise dilemma	151
1.3. Jätkusuutliku arengu dimensioonide dilemma – kas ühte on võimalik teisele eelistada?	154
2. JÄTKUSUUTLIKU ARENGU PRAKTIKA. ARENGUVALIKUD JA NENDE PARADOKSID	
2.1. Jätkusuutliku areng kui erinevate huvigruppide konflikt	159
2.2. Jätkusuutliku arendamise valikud	164
KOKKUVÕTE	171
VIIDATUD KIRJANDUS	172

¹ <http://www.tpu.ee/SE21.html>

SISSEJUHATUS

Jätkusuutlik areng (*sustainable development*) on üks nendest kontseptsioonidest, millest on viimastel aegadel väga palju kirjutatud. Seetõttu võib selle olemuse avamist pidada kergeks, esmapilgul isegi mitte ülemäära tarvilikuks ülesandeks. Samas tundub, et jätkusuutliku arengu puhul on ühtlasi tegemist sellise mõistega, mis on nii kaua selge, kui seda ei pea hakkama lahti seletama. Viidates filosoofile ja kirikutegelasele Augustiniusele (354–430), on jätkusuutliku arengu puhul tegemist ehk ajatolise mõistega: kui minult ei küsita, mis aeg on, siis ma tean täpselt, millega on tegemist. Kui aga seda tehakse, siis on vastust raske leida.

Antud kirjatükk on koostatud kui abimaterjal EV Keskkonnaministeeriumi poolt tellitud Eesti järgmise kolmekümne aasta arengustrateegiale Säästev Eesti 21 (vt www.tpu.ee/SE21.html), mida on antud trükise jaoks pisut kohendatud. Tegemist on teoreetilise abimaterjaliga, mis püüab avada arengustrateegia koostajate lähenemist jätkusuutlikule arengule ning samuti anda selgemat põhjendust, miks nimetatud strateegias on välja pakutud just selliseid arengueesmärke, miks nähtud just selliseid teid nende saavutamiseks jne.

Antud kirjutise eesmärgiks on näidata, et jätkusuutliku arengu puhul on tegemist äärmiselt mitmetahulise, komplitseeritud ja sealjuures ka vastuolulise kontseptsiooniga. Sellest tulenevalt on alljärgnev eelkõige antud kontseptsiooni raskuspunktide, erimeelsuste ja dilemmade keskne, mitte niivõrd kirjeldav ja jätkusuutliku arengu kujunemisest ülevaadet andev kirjatükk. Ühtlasi püütakse tähelepanu pöörata sellele, et jätkusuutlik areng pole sugugi selgelt väljakujunenud kontseptsioon, vaid et see on pidevate muudatuste mõjuväljas. Viimane ei võimalda jätkusuutliku arengu praktikasse rakendamisel lähtuda kindlastest aluseeldustest, vaid vastupidi komplitseerib seda hulgaliste erinevate tõlgendusvõimaluste pakkumisega. Ühest küljest teeb see jätkusuutliku arengu käsitlemise lihtsaks, kuivõrd tehtud valikutele on raske vastu lauseid anda. Teisest küljest loob ühtse aluse puudumine „suurepäraseid“ võimalusi **mitte** jätkusuutliku arengutee valimiseks.

Jätkusuutliku arengu kontseptsioonilisi raskusi on järgnevalt vaadeldud esmalt teooria ja seejärel praktika seisukohalt, püüdes esile tuua selle dilemmasid defineerimisest alates kuni arenguteede valimisel ette tulevate paradoksideni välja.

1. JÄTKUSUUTLIK ARENG. KONTSEPTSIOONI MÄÄRATLEMISE PROBLEEMUS

1.1. UUE KESKKONDLIKU PARADIGMA KUJUNEMINE JA ÜMBERKUJUNEMINE

Jätkusuutliku arengu (*sustainable development*) idee on välja kasvanud nn roheliste mõtlejate töödest (Connelly & Smith 1999, 56), mistõttu tasub antud kontseptsiooni kujunemise põhjuste otsimisel tagasi pöörduda mitte ainult 1980. aastate lõppu, kus termin sai enam tuntuks, vaid juba aastatesse 1960–1970. Tol ajaperioodil aset leidnud keskkonna probleemide teravdumine tingis vajaduse kehtiva keskkonnakäsitluse ümbermõtestamise järele. Keskkonnaalased tagasilöögid kui keskkonda hoolimatu suhtumise märgid olid tõukeks inimese ja looduse vaheliste suhete ülevaatamisele ehk siis uue – jätkusuutliku – arengupõhimõtte kujunemisele.

Erinevaid arenguparadigmasid ongi võimalik eristada inimese ja looduse vaheliste suhete erineva defineerimise kaudu. Tuginedes Milbrathile (1994) on välja toodavad kaks: (vana) domineeriv ühiskonnakeskne paradigma (*old dominating social paradigm – DSP*) ja uus keskkondlik paradigma (*new environmental paradigm – NEP*).

Domineeriv ühiskonnakeskne paradigma, defineerituna küll *domineeriv* läbi, peegeldab siiski peamiselt Lääne maailma mõtteviisi. Viimase olulisemateks vormijateks on ühelt poolt kristlik maailmavaade, teiselt poolt aga Baconi-Descartes'i-Newtoni teadusrevolutsiooni tõesed. Kristlikule ilmavaatele omane lineaarne ajataju ja vankumatu progressi usk on õhutanud inimesi loodusressursside ebaratsionaalsele kasutamisele, õigustades, et loodus on olemas inimese jaoks ning tema eesmärk on rahuldada inimese vajadusi. Inimene, ainsana kogu loodu hulgas tehtud Jumala näo järgi, on loodud ja seatud loodust kultiveerima. See tähendab hingelisuse, hingestatuse reserveerimist inimesele, jättes loodusele pelga tundetu vahendi osa. (Tüür 2000, 13) Seega on kristlus desakraliseerinud Looduse, julgustades inimest seda ekspluuteerima ja toetades antropotsentristlikku maailmavaadet, kus inimesel on keskne koht ja kus ta omab võimu looduse üle (Sessions 1995, x)

Kristlus on kujundanud oma vormi järgi ka Lääne teaduse. Mehaaniline maailmapilt arendati välja 17. sajandil Galileo, Descartes'i, Baconi, Newtoni ja paljude teiste poolt. Peasüüdlaseks looduse kõrvalejätmisel teaduslikus maailmapildis peetakse Baconit ja Descartes'i. Baconilt näiteks pärineb aforism *teadmine on jõud (ehk siis jõud looduse üle)*. Descartes tegi jällegi selget vahet mõtleva mina ja ümbritseva ainelise looduse vahel (Oitinen 2001, 3). Selline vaimu ja keha dualism kaotas meid ümbritsevalt aineliselt keskkonnalt püha tähenduse, mille tulemusena hakati loodust vaatlema kui objekti, mille üle inimene valitseb. Niimoodi pühitses Descartes koos Baconi, Newtoni jt sisse teadusliku revolutsiooni, mis pani aluse materiaalsele maailmapildile, mille keskmes on arenenud mõtlemisvõime tõttu loodusest kõrgemal seisev inimene. (Tremaine, 1; Tüür 2000, 15) Ühtlasi lükkas teaduslik revolutsioon ümber enne kehtinud orgaanilise maailmapildi, kus maailma käsitleti kui elusorganismi ja asendas selle maailma kui masinaga – mehaanilise kellavärgiga. (Sessions 1995, 161)

Uus keskkondlik paradigma, määratletuna Dunlapi & Van Liere (1978) järgi, on domineerivale ühiskonnakesksele paradigmat vastanduv. Uus maailmavaade, nagu autorid ise seda nimetavad, sisaldab endas selliseid märksõnu ja kontseptsioone nagu industrialiseerimise piiramist, tasakaalustatud seisundiga majandust (*steady-state economy*), looduslike ressursside säilitamist, kontrolli inimeste arvukuse üle jt (Pelstring 1997a, 2; Pelstring 1997b, 2).

Seega, kui domineeriv sotsiaalne paradigma seab oma keskpunkti inimese – ehk teiste sõnadega on antropotsentristlik lähenemine, siis uus keskkondlik paradigma lähtub ökotsentristlikust käsitlusest. Täpsemalt annab neist kahest vastandseisukohast ülevaate järgmine tabel.

Tabel 1. Domineeriv ühiskonnakeskne paradigma vastandatuna uuele keskkondlikule paradigmat.

Domineeriv ühiskonnakeskne paradigma

- Inimestel on õigus looduskeskkonda oma vajaduste järgi ümber kujundada.
- Taimed ja loomad on elukoige inimvajaduste rahuldamiseks.
- Inimesed ei pea looduskeskkonnaga kohtanema, kui nad on võimelised seda vastavalt oma vajadustele ümber tegema.
- Inimkond on loodud ülejäänud looduse üle valitsema.

Uus keskkondlik paradigma

- Inimkond läheneb oma arvukuselt Maa taluvusvõime piirile.
- Looduse tasakaal on väga kergesti haavatav/tundlik.
- Inimeste sekkumine loodusprotsessidesse on sageli ohtlike tagajärgedega.
- Terve/normaalne majandus eeldab tasakaalustatust ja majandusliku arengu kontrolli all hoidmist.
- Inimesed peavad elama loodusega kooskõlas, et ise püsima jääda.
- Maa on nagu piiratud ruumi ja ressurssidega kosmoselaev.
- Meie industriaalse ühiskonna kasvul/laienemisel on paratamatud piirid.
- Inimkond käitub loodusega murettekitavalt halvasti

Allikas: Tamm, G. 2000. Keskkonnaeetika: kuidas inimesed loodust väärtustavad, lk 22. Autorite kohandustega.

Kuigi jätkusuutliku arengu kontseptsioon liigitub oma päritolult tinglikult keskkonnateooriate alla ning tõuge selle kujunemiseks pärineb inimese ja looduse vahekorra ümberdefineerimisest, muutsid käsitluse populaarseks jätkusuutlikust ühiskonnast kirjutavad autorid (Connelly & Smith 1999, 56). Töös jätkusuutliku arengu reaalse rakendamise kallal jõudsid paljud pigem arusaamisele, et keskkonna aspekt on ülevõimendatud; vähemalt lähtudes viimaste aegade käsitlustest. Järjest enam räägitakse jätkusuutliku arenguga seoses mitte niivõrd jätkusuutlikkusest ökoloogilises – keskkonna/looduse seisukohalt, vaid jätkusuutlikkusest integraalses või ühiskondlikus mõttes. Ühiskondlikku mõtet ja mida mõiste “jätkusuutlik areng” veel endas sisaldab ning kuidas antud mõistet defineerida ja lahti mõtestada, käsitleb järgmine alapunkt.

1.2 JÄTKUSUUTLIKU ARENGU MÕISTE, SELLE DEFINEERIMISE DILEMMA

Jätkusuutlik areng on üks sellistest mõistetest, mis on nii kõnes kui kirjas tugevalt ülekasutatud, omamata samas ühest ja selget sisu, rääkimata konkreetsest määratlusest (Kiili 2000, 96). Teisalt on väidetud, et antud termini “edu” (loe: rohke kasutamine) on põhjendatav just eelkõige sellega, et erinevate inimeste jaoks tähendab see erinevaid asju ning et sellega võib (seetõttu) n.ö vabalt, s.t kindlatest piiridest kinni pidamata, opereerida (di Castri 1995, 2).

Määratluste paljususe tõttu on kindlaim, kuid ka traditsioonilisim võimalus tugineda jätkusuutliku arengu algupäraseimale definitsioonile, mida ka enamik vastavaalasest kirjandusest tarvitab. Samas ei olda antud termini “jätkusuutlik areng” esmakasutuse osas ühel arvamusel. Enamjaolt antakse see au Brundtlandi komisjonile, kes defineeris jätkusuutliku arengu oma 1987. aasta ÜRO-le esitatavas raportis “Meie ühine tulevik” (*Our Common Future*). Siiski leidub viiteid², et esmakordselt kasutas antud mõistet briti keskkonnategelane Barbara Ward juba 1968. aastal.

Brundtlandi komisjoni raportis on jätkusuutlikku arengut määratletud alljärgnevalt: **jätkusuutlik areng on aregutee, mis rahuldab praeguse põlvkonna vajadused ja püüdlused, seadmata ohtu tulevaste põlvkondade samasuguseid huve** (seejuures huvide all on eelkõige mõistetud keskkonda, keskkondlikke ressursse).

Antud definitsiooni peetakse, tuginedes Taylorile (2002, 2), “lootuselt problemaatiliseks”. Ühest küljest on antud definitsiooni probleemne kuna, selles sisaldub eeldus (teiste) inimeste vajaduste etteteadmise kohta, ütleme näiteks 30 aastat; lühidalt öeldes selle kohta, mida ette teada tegelikult ei ole võimalik. Teisest küljest viitab definitsioonis sisalduv fraas „praeguse põlvkonna vajaduste ja püüdluste rahuldamine“ tarvidusele enamate ressursside järele, kuivõrd selle saavutamine on võimalik siis, kui kulutada rohkem raha toidule, eluasemele, haridusele jne – kõigele, mida vajalikuks peetakse. Toodud arutluskäigule tuginevalt küsibki Taylor (*ibid*, 2), kas jätkusuutliku arengu kontseptsioon on pelgalt rikkuse (juurde)loomise pehmendatud käsitlus. Loomulikult võiks väita, et need vajadused ja püüdlused on mittemateriaalsed või et vähemalt mittemateriaalsetel lasub rõhuasetus; Taylor (*ibid*, 2) siiski tõdeb, et paraku kiputakse toonitama eelkõige just materiaalseid väärtuseid. Seetõttu on jätkusuutliku arengu teoreetikud olnud sageli sunnitud Brundtlandi komisjoni jätkusuutliku arengu definitsiooni kõrvale heitma, tituleerides seda kui funktsionaalselt tähendusetut. Taylor (*ibid*, 2), tõmmates paralleele jätkusuutliku arengu ja majandusteaduse vahel, läheb isegi nii kaugele, et küsib, kas Adam Smithi teos „Rahvaste rikkus“ ei olnud mitte esimene jätkusuutliku arengu teemaline teoreetiline üllitis.

Tooduga kriitika jätkusuutliku arengu määratluse vastu ei lõpe. Näiteks Frazier (1997) on väitnud, et (senini) ei olegi jätkusuutlikku arengut suudetud ei mõistlikult

² Vt näiteks Pravdić, V. 2002. Sustainability and Sustainable Development: the Use in Policies and the Ongoing Debate on These Terms. // Croatian International Relations Review. Vol VII, lk 93–99.

ega kasulikult defineerida; et tegemist on viimaste kümnendite ühe salakavalaima ning manipuleerivaima ideoloogiaga (Pravdić 2002, 95).

Teatud määral aktspteeritud kriitika valdkonda kuulub aga etteheide, et jätkusuutlik areng on liialt looduskeskne ning tehnoloogia- ja industrialiseerimisvastane lähenemine, tähtsustades ja väärtustades ökosüsteeme rohkem kui inimest. Jätkusuutliku arengu käsitluses on toimunud nihe, mis ühelt poolt väljendub selles, et valdavalt ei arutleta teemal kas majanduskasv **või** keskkond, vaid hoopis majanduskasvu ja keskkonna võimalikust komplementaarsusest. Teisiti väljendatuna: majanduse ja keskkonna omavahelistes suhetes peetakse võimalikuks nullkasumit (tuntud ka kui ökoloogilise moderniseerimise idee) (Weale 1992, 31). Teiselt poolt seisneb muutus selles, et viimastel aegadel on jätkusuutliku arengu käsitlustele tugevamalt lisandunud sotsiaalne mõõde. Inimtegevuse ohjamise vajadusest alguse saanud käsitluse areng on tagasi jõudnud alguspunkti – seades keskele kohale taas ennekõike indiviidi. Nagu näiteks on märgitud 1992. aastast pärinevas Rio deklaratsioonis: inimesed on jätkusuutliku arengu keskne “mure”, igal inimesel on täielik õigus terviskulule ja täisväärtuslikule elule (Wiman 2000, 26). Samas võib spekuloida, et ehk on nüüd tegemist n.ö uus-indiviidiga, kes on „ringi läbinud“ ning kellesse keskkonda väärtustav suhtumine on juurdunud. Et võiksime öelda, et ennekõike inimesest lähtumine tähendab ühtlasi looduskesket lähenemist. Viimane oletus on aga siiski liialt habras, et sellele tugineda.

Jätkusuutliku arengu käsitlemist juba mainitud ökoloogilise moderniseerimisena kritiseerivad ka lõunast pärit autorid (Martin Khor, Vandana Shiva, Edward Goldsmith). Nende kriitika tugineb väitele, et majanduslik kasv ei ole inimkonna arengus esmane. Et Brundtlandi komisjoni ettekandes esitatud teesid põhinevad lääne tsivilisatsiooni väärtushinnangutel ja arusaamadel ühiskonna arengust. Seetõttu viib selline lääne mõtteviis hegemoonia mehhanistlikele ja patriarhaalsetele arengumudelitele, kus kõik taandatakse majandusele, majandusliku väärtusele ja/või otstarbekusele. Kriitikute arvates püüab ökoloogilise moderniseerimise idee seadustada ning põlistada neid olemasolevaid poliitilisi ja majanduslikke institutsioone, kes ise on tekitanud praegused keskkonnaprobleemid ning (eelkõige majandusliku) ebavõrdsuse (Kiili 2000, 103–104).

Peale Brundtlandi komisjoni jätkusuutliku arengu määratlust on erinevate akadeemikute ja analüütikute poolt antud kokku väidetavalt üle 100 definitsiooni (Moffat, Hanley, Wilson 2001: 4). Majandusteadlaste David Pearce'i ja Jeremy Warfordi hinnangul jagunevad kõik pakutud definitsioonid kahe kategooria vahel. Esimesse kategooriasse kuuluvad need, kes määratlevad jätkusuutliku arengu põhimõtte läbi, mille kohaselt looduslike ressurse ei tohi (millegi muu arvelt) vähendada. Sellisel juhul räägitakse nn **tugevast ehk ökoloogilisest jätkusuutlikkusest** Teise kategooria definitsioonid lubavad looduslike ressurse kasutada, s.t vähendada niivõrd, et ei laskuta allapoole kriitilisest piirist – et neid tarvitatakse järgmiste põlvkondade arvel. Seda kategooriat nimetatakse **nõrgaks ehk majanduslikuks jätkusuutlikkuseks** (Taylor 2002, 2; Bartelmus 2000, 360).

Nõrgast ja tugevast jätkusuutlikkusest lähtuvalt on tuletatavad vastavalt ka inimkeskse ja tasakaalukeskse jätkusuutliku arengu määratlused.

Tuginedes Annistile, *Jüssile, Postile & Ojale* (2000, 54) kõlab **jätkusuutliku arengu inimkeskne definitsioon** järgmiselt: jätkusuutlik areng³ on sihipäraselt suunatud areng, mis tagab inimeste elukvaliteedi paranemise kooskõlas loodusvarade olemi ja ökosüsteemide taluvusvõimega. Jätkusuutlik areng taotleb tasakaalu sotsiaalsfääri, majanduse ja keskkonna vahel ning täisväärtusliku ühiskonnaelu pikaajalist jätkumist praegusele ja tulevastele põlvedele. Jätkusuutliku arengu kui sotsiaalse ideaali teostumine eeldab avalikkuse osalemist, sidusat juhtimiskorraldust, täiustuvat seadusandlust, samuti säästvale arengule suunatud orienteeritust majandushoobade (nt ökoloogilise maksureformi) rakendamist ja vastavate hoiakute, eeskätt keskkonnateadliku nõudlus- ja tarbimiskultuuri kujundamist.

Seevastu **tasakaalukeskse jätkusuutliku arengu määratlus** rõhutab inimese vajaduste rahuldamise kõrval ka keskkonna omi: ühiskonna korraldus on jätkusuutlik, kui igasuguse tegevuse planeerimisel ja elluviimisel arvestatakse ühe inimpõlve jooksul süsteemselt ja tasakaalustatult inimest, tema materiaalseid ja vaimseid vajadusi, inimese (majandus)tegevust nende vajaduste rahuldamiseks ning keskkonda (oma piiride ja taluvusvõimega), kus inimene toimetab. Eetilise suhtumise alus laieneb Inimeselt Elukeskkonnale, kus eetilise arvestamise objektidena käsitletakse kõiki elus- ja elutuid olendeid ning ökosüsteeme, lõppkokkuvõttes planeeti Maa tervikuna (Oja & Raukas 1999, 9–10).

Hoolimata definitsioonide paljususest ja nende erinevatest rõhuasetustest, on nende ühiseks jooneks interdistsiplinaarsus ning paljuhõlmavus, mistõttu näiteks Doversile (1997) ja Handmerile (1998) tuginedes on jätkusuutlikkust tihti peale nimetatud ka nn vihmavarju kontseptsiooniks (*umbrella concept*) (Pravdić 2002, 95). Tihti peale ka loobutakse konkreetse definitsiooni otsimisest ja andmisest ning tuuakse välja põhimõtted, millele jätkusuutlik areng peaks vastama.

Michel Jacobi (1995, 1471) järgi on jätkusuutliku arendamise põhimõtted järgmised:

- **majanduse ja keskkonna ühendamine:** majanduslikud otsused peavad olema seostatud nende (otsese ja kaudse) mõjuga keskkonnale;
- **põlvkondadevaheline kohustus:** praegused majandus- ja keskkonnapoliitilised otsused ning sellealane praktiline tegevus peavad arvestama nende mõju tulevastele põlvkondadele (peavad arvestama pikaajalisi ökoloogilisi efekte);
- **sotsiaalne õiglus:** kõikidel inimestel on võrdne õigus puhtale keskkonnale;
- **keskkonna kaitsmine:** loodusressursside säilitamine ja keskkonna kaitsmine;
- **elukvaliteet:** inimese elukvaliteet ei saa olla määratud kitsalt majanduslike näitajatega;
- **osalemine:** institutsioonid peavad olema restruktureeritud nii, et kõige enam erinevamad seisukohad oleksid kuuldav poliitiliste otsuste tegemisel.

³ Viidatud allikas defineeritud küll kui säästev areng, millega jätkusuutlik areng on võrdsustatud.

Jacobsi põhimõtetele leiab vastavalasest kirjandusest lisa ka järgmiste punktide näol nagu:

- **kultuurilise mitmekesisuse väärtustamine;**
- **põlvkonna sisene tasakaal** – erinevuste vähendamine Põhja ja Lõuna vahel, erinevuste vähendamine rikaste ja vaeste vahel.

Jätkusuutliku arengu põhimõtete määratlemise kõrval on püütud välja tuua ka rida arusaamasid, mida jätkusuutlik areng ei ole. Seega jätkusuutlik areng ei tähenda:

- klassikalise looduskaitse jätkamist traditsioonilisel viisil;
- keskkonna sulgemist tavalise inimese eest;
- küsimuste püstitamist viisil kas keskkond VÕI tehnoloogia;
- ebamajanduslikkuse, raiskamise soosimist või sallimist keskkonna ja/või tarbijate (ühishuvidele) viidates;
- keskkonna kaitsmise huvidele viidates ühiskonna vajaduste ahistamist.

(Kiili 2000, 97)

Interdistsiplinaarsusest tuleneva jätkusuutliku arengu komplitseeritusega toimetulemiseks on opereerimistasandil võimalik erinevaid temaatikaid grupeerida. Erinevate grupeeringute ehk dimensioonide arv ja sisu varieerub. Alljärgnevalt keskendutakse enam levinud käsitlustele.

1.3. JÄTKUSUUTLIKU ARENGU DIMENSIOONIDE DILEMMA – KAS ÜHTE ON VÕIMALIK TEISELE EELISTADA?

Jätkusuutliku arengu dimensionaalsest mitmekesisusest hoolimata on suhteliselt üksmeelselt välja toodavad kolm dimensiooni: majanduslik, sotsiaalne ja keskkondlik. Erinevad autorid lisavad toodule juurde isegi kuni viis mõõdet⁴. Erinevates kombinatsioonides on vastavalasest kirjandusest ja praktikast välja toodavad veel järgmised dimensioonid: kultuuriline, institutsionaalne, indiviidi (*human*), poliitiline, ruumiline ja demograafiline dimensioon.

Ühte võimalikku lahendust sellele, millist dimensioonide kombinatsiooni eelistada, annab **süsteemiteoreetiline** lähenemine, mis püüab määratleda ühiskonna olulisemaid ja kogumina ühiskonna moodustavaid allsüsteeme. Nendeks on süsteemiteooria järgi individuaalne areng, sotsiaalne süsteem, valitsemine, infrastruktuur, majanduslik süsteem ning ressursid ja keskkond. Need on omakorda koondatavad kolmeks peamiseks ühiskonna allsüsteemiks: indiviidi süsteem (mis koosneb sotsiaalsest süsteemist, individuaalsest arengust ja valitsemisest), toetussüsteem (mis koosneb infrastruktuurist ja majanduslikust süsteemist) ning looduslik süsteem (mis koosneb loodusressursibaasist ja keskkonnast üldiselt) (Bossel 1999, 17-19).

⁴ Vt näiteks: Raumolin, J. 2001. Shift from environmental education to education for sustainable development. <http://www.valt.helsinki.fi/kmi/Julkais/WPt/2001/Raumolin/wp22001.htm>

Jätkusuutliku arengu dimensiooni „keelde“ tõlgituna oleksid need vastavalt sotsiaalne, majanduslik ja keskkondlik dimensioon. Joachim Spangenberg (2001, 184) nimetab neid ka otsesteks jätkusuutliku arengu mõõdeteks. Spangenbergi (*ibid*, 185) järgi viitab **sotsiaalne** dimensioon indiviidisestele karakteristikutele nagu oskused, pühendumus, kogemused, hoiakud. **Keskkondlik** dimensioon sisaldab kõiki ökoloogilisi protsesse ja nende elemente ning **majanduslik** dimensioon hõlmab majanduslikke protsesse, nende loogikat ja dünaamikat. Spangenberg toob neljanda dimensioonina sisse ka eelpool nimetatud **institutsionaalse**, liigitades selle kaudsete alla ning defineerides seda kui isikutevahelist reeglite süsteemi ja otsustusmehhanisme.

Teine käsitlus, mis pakub erinevate dimensioonide kombinatsioone on **kapitalide teooria**, mille järgi iga kapital tähistab mingit ühte jätkusuutliku arengu mõõdet. Kapitali mõiste kasutamine jätkusuutliku arengu kontekstis on teataval määral komplitseeritud, kuna see omab liigselt suurt majanduslikku konnotatsiooni. Tavatahenduses võrdsustataksegi kapital tihtipeale ressursiga, seda mõistetakse kui seda miskit, millesse investeerida või mille abil investeerida. Siiski, tuginedes kasvõi Pierre Bourdieu kapitali teooriale, on kapitalile omistatav tähendus siiski märksa laiem kui puht majanduslik (Koning 2001, 7, 10).

Kapitalide nimetused ja arv, mida jätkusuutliku arengu kontekstis esile tuuakse, on jällegi varieeruvad. Näiteks Maailmapank lähtub neljakapitalisest süsteemist: inimese loodud (mida sageli nimetatakse ka majanduslikuks), looduslik (või keskkondlik), individuaalne ja sotsiaalne kapital. Kapitalide loetelu on samuti täiendatav ka kultuurilise ja institutsionaalse kapitaliga (Sustainable ... 2002, 2).

Kapitalide teooriaga seoses (põhimõtteliselt ka erinevaid dimensioone käsitledes) tõuseb küsimus nende iseseisvast tähtsusest nende omavahelises võrdluses. Kas mingi kapital või dimensioon on teisest olulisem, kas mingi on teisega asendatav? Spangenbergi (2001, 188) järgi on kapitalide asendamise küsimus, mille eelnevalt põgusalt peatuti nõrga ja tugeva jätkusuutliku arengu defineerimise juures, pärit majandusteooria loogikast. Selle kohaselt on oluline, et kapitalide kogum (selle kogusumma) ei väheneks pikas perspektiivis, mille tagamiseks tuleb vähenenud väärtusega või väärtuse kaotanud kapital välja vahetada. Kapitalide asendamine majandusteooria järgi lähtub asjaolust, et kapitale nähakse kui tootmistegureid; ning kui tooted on ekvivalentsed, on asendamine võimalik. Jätkusuutliku arengu seisukohalt vajab mõtlemisainet küsimus: kas ja kui palju tuleks säilitada iga kapitali eraldiseisvalt või tuleks pigem opereerida kapitalide kogusummaga. Erlich *et al* (1999, 274) on väitnud, et jätkusuutliku arendamise kontekstis ei saaks mingist asendamisest rääkida, kuna teatud osakapitale nagu näiteks vesi, kommunikatsioon või otsuste tegemine ei saa ühtegi asendajat leida. Ehk teisisõnu: kõik kapitalid on ühtmoodi väärtuslikud ja olulised (eespool defineeritud kui tugev jätkusuutlikkus).

Taylorile (2002, 2–3) tuginedes sisaldab pealtnäha „ilus“ kapitalide võrdsuse printsiip (ehk tugev jätkusuutlikkus) endas rea keerdküsimusi. Esiteks, tugeva jätkusuutliku arengu konseptsiooni toetajad kipuvad siiski enamjuhtudel rõhutama, et looduskapital on hinnalisem kui inimeseloodud kapital, kuna viimane on saadud loodusressursse eksploateerides. Kui looduskapital pakub tulevastele põlvkondadele hulga erinevaid võimalusi (selle kasutamiseks), siis majanduslik kapital vastupidi piiritleb

need; s.t et tulevased põlvkonnad võivad omada hoopis teistsuguseid eelistusi looduskapitali kasutamise seisukohalt kui tänased otsustajad. Seega toodud loogika kohaselt ei ole kapitalid ühtmoodi väärtustavad: looduskapital on hinnatav kui majanduslikust väärtuslikum. Teisest küljest jälle ei olegi kapitalide võrdsuse „tagaajamine“ otstarbekas, põhjendatuna argumendiga, et rikkus, mida looduskapitali ekspuuteerides saadakse, on üldjuhul suurem, kui seda pelgalt säilitades. (Vastasel juhul oleks loodusressursi ekspuuteerimine mõttetu.) Veelgi enam, rikkus, mis on saadud loodusressursi ekspuuteerides on mitmeid kordi mitmekülgsemalt kasutatav kui näiteks kivim või mineraal oma loomulikus seisundis.

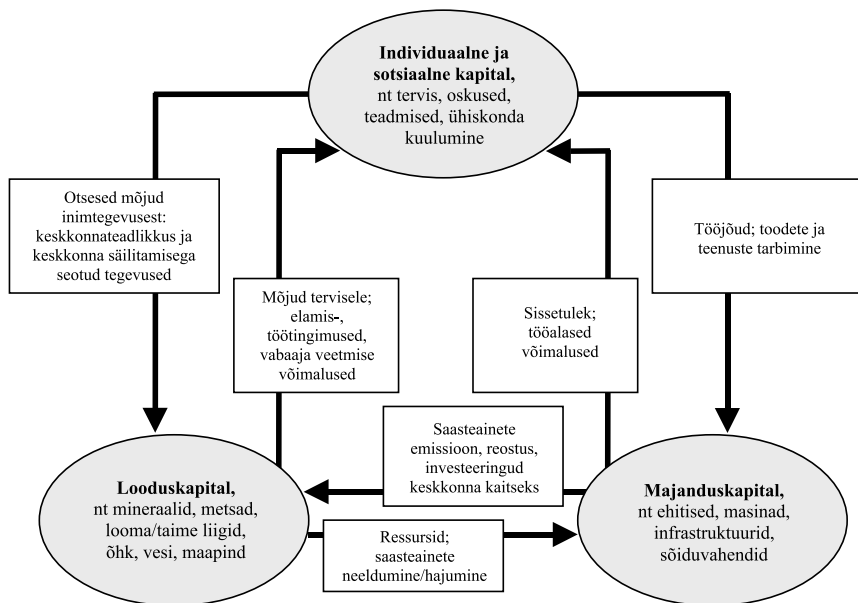
Seevastu tundub nõrk jätkusuutlikkus esmapilgul oma vähema ranguse tõttu mõistlikum lähtekoht, lubades kapitale kasutada üksteise arvelt niivõrd, et see ei laskuks allapoole nende säilimise kriitilist piiri. Probleem siinkohal tõusetub aga asjaolust, et nõrga jätkusuutlikkuse kontseptsiooni pooldajad võrdsustavad jätkusuutlikkuse paljuski heaoluga, õigemini heaolu maksimeerimisega, märkides, et jätkusuutlikkus eksisteerib juhul, kui indiviidide heaolu aja jooksul ei vähene, [pigem suureneb]. On aga küllalt tõenäoline, et (kõikide) indiviidide heaolu ei ole tagatav, veel vähem maksimeeritav looduskapitali sellise kasutamise juures, mis ei laskuks kriitilisest piirist allapoole, arvestades, et heaoluühiskonna mudeli leviala laieneb. Selline looduskapitali vähenemine on aga jällegi vastuolus jätkusuutlikkuse kontseptsiooniga (nüi nõrga kui tugeva lähenemisega), mis eeldab kõikide kapitalide säilitamist (vähemalt) niivõrd, et neid jätkuks ka tulevastele põlvvedele (*ibid*, 3–4).

Jätkusuutlikkuse kontseptsioonide varieeruvate tõlgenduste juures tõusetub küsimus, et miks ikkagi „jätkusuutlik pilt“ on nii mitmekesine. Tuginedes Kiilile (2000, 102), tekitavad mitmekesisuse kokkuvõtvalt järgnevad asjaolud:

- kui me tunnistame, et sotsiaalne ja majanduslik praktika on lahutamatud looduslikust keskkonnast, siis tähendab see majandusliku arengu ja keskkonnakaitse ühendamist. Kuid milline suhteline tähtsus anda keskkonnakaitsele? Kas eelistada majanduslikku kasu keskkonnakahjudele? Kas inimese loodud kapital ja looduslik kapital on võrreldavad või on olemas mingi loodusliku kapitali nivoo (kogus jne), mis on kriitiline jätkusuutliku arengu mõttes? Kuidas seda kriitilist nivood määrata?
- milles seisnevad tulevaste põlvkondade huvid ning mida tähendab nendega arvestamine praktikas, inimese ja ühiskonna igapäevase tegevuse mõttes? Mida me peame hoidma ja säilitama tuleviku jaoks ja mida mitte, kuhu tõmmata piir?
- mida tähendab keskkonna kaitsmine? Kas see tugineb huvitavate loodusobjektide, -komplekside säilitamise ideele või tähendab see elamist mingi bioregiooni (loodusliku?) keskkonna raamides? Kas see tähendab inimesega mitteseotud looduse iseseisva väärtuse ja seisundi tunnustamist?
- milles seisneb sotsiaalne õiglus seoses keskkonnaga?
- mida hõlmab elu kvaliteet? Kas majanduslik turvalisus on heaolu indikaator? Kui ei, siis kuidas mõõta elu kvaliteeti?
- mis tüüpi poliitilised institutsioonid suudavad tagada rahva osalemise ühiskonna elus, keskkonnaküsimuste lahendamises? Mida üleüldse tähendab

osalemine? Kas see on lihtsalt konsulteerimine erinevate huvigruppidega? Kas see eeldab detsentraliseerimist? Kas turg on kõige efektiivsem individuaalse suveräänsuse ja vahetu demokraatia vorm?

Erinevatele dimensioonidele vastava kaalu otsimise asemel tuleks pigem vaadelda dimensioone ühtse kogumina, kus nad omavahel üksteist vastastikku mõjutavad ja üksteisest sõltuvad. Ühed võimalikest mõjuahelatest on toodud joonisel 1.

Allikas: Sustainable Development: Appendix. 2002, lk 3, <http://www.govt.n2/domino/external/web/n2stories.nsf/htmldocs/Sustainable+Development:+Appendix>

Joonis 1. Jätksuutliku arengu dimensioonide vahelised seosed.

Spangenberg (2001, 185) nimetab jätkusuutlikku arengut äärmiselt kompleksse süsteemi optimeerimise protsessiks, mis koosneb loomult iseseisvatest, kuid omavahel ühendatud allsüsteemidest. Neid allsüsteeme või dimensioone ühtse kogumina käsitlemine on keerukas ülesanne, kuna igalühel on oma toimimise loogika ja rütm, (geograafiline) ulatus, ajaperiood ja dünaamika, mehhanismid, mille abil neid reguleerida ning nad on sõltuvad erisugustest mõjudest. Tingimus, mis kõiki dimensioone aga ühendab, on see, et oleks tagatud nende elujõulisus ja paindlikkus, mis võimaldaks nende säilimise pikas perspektiivis. Nimetatud tingimus on aga jällegi raskesti saavutatav, kuna dimensioonide mittelineaarsus muudab eri poliitikate mõju ja tulemuse hindamise usaldusväärseks ja mõttekaks vaid teatud piirides; sealjuures eriti piiritletuks veel pikas perspektiivis (mis on aga just jätkusuutlikkuse seisukohalt oluline). Poliitikate ja tegevuste hindamise ja kontrolli piiritletus on üks põhjusi, miks jätkusuutliku arengu poliitika peaksid olema iteratiivsed, pidevat tagasisidestatust

ja sellest tulenevat ümberhindamist eeldavad. Nad ei saa olla pikaks perioodiks ilma vahepealse ümbervaatamise võimaluseta ette määratavad.

Spangenberg (*et al* 185) väidab ühtlasi ka seda, et mitte ainult jätkusuutlike poliitikate ja tegevuste hindamine, vaid ka suuna määratlemine, kuhu poole tahame liikuda, on keeruline. Ühest küljest iseseivate, kuid samas üksteisest sõltuvate dimensioonide puhul ei ole olemas ühte parimat lahendust, pigem on suur hulk erinevaid võimalusi. Valik nende vahel on otseses sõltuvuses sellest, millist ja kui suurt rõhuasetust igale dimensioonile omistame ja millise eesmärgipüstituse neile seame. Kriteeriaalne (*multi-criteria*) otsustusprotsess tähendab üldjuhul lõppkokkuvõttes ikkagi valikute/otsuste hierarhiat ehk dimensioonide kontekstis ühte dimensiooni puudutavate valikute eelistamist teisele. Spangenberg (*ibid*, 185) väidab, et jätkusuutlikule arengule ei ole taoline vertikaalne kriteeriaalne otsustusprotsess kohaldatav. Ta pakub, et jätkusuutliku arengu puhul tuleks aluseks võtta diskursusepõhine poliitikamudel (*discourse-based policy model*), mis tagaks, et otsused, mis tehakse, saaksid laialdase ühiskondliku aksepteeritavuse. Spangenberg nimetab seda **horisontaalseks kriteeriaalseks otsustusprotsessiks** (*horizontal multi criteria analysis*).

Viimane siiski ei tähenda, et jätkusuutliku arengu dimensioonid saaksid (praktikas) alati võrdse, veel vähem ühesuguse kaalu (nt eri riikide jätkusuutlikkuse arengukavades). Palju oleneb (vastava riigi) tingimustest, olukorrast, mis välistavad jätkusuutlikkuse mudelite üks-ühese kopeerimise. Kui näiteks Hiina jätkusuutliku arengu keskseks teemaks on rahvastiku kasvu piiramine, Costa Ricas maharaiutud vihmametsade asemele uue metsa istutamine, siis Eestis võiks selleks olla sündimuse suurendamine. Viimane toob omakorda hästi välja jätkusuutlikkuse kontseptsiooni kohalikud *versus* globaalsed vajadused konflikti: kui väikerahvastel (Eesti) on eesmärgiks rahvastiku kasvu tagamine, siis globaalselt on rahvastiku kasv üheks põhiprobleemiks ning seetõttu eesmärgiks ka selle pidurdamine (Oja 2002).

Eri riikide jätkusuutlikkuse praktikaid kõrvutades võib teatava üldistuse astmega siiski väita, et põhjapoolsetes riikides keskendutakse jätkusuutliku arendamise raames ennekõike tarbimisharjumuste ja eluviiside (loodussõbralikumaks) muutmisele, fossiilsete kütuste kasutamise ning ökoloogilise jalajälje⁵ vähendamisele. Seevastu lõunariikides ja/või arengumaades on rõhk asetatud rahvastiku ja ühiskonna jätkusuutlikkusele (Sachs 2002, 6).

Arusaam jätkusuutlikkust arengust kui paljudest teguritest sõltuvast, pidevalt muutuvast ja ümberhindamist vajavast protsessist välistab selle defineerimise mingi kindla seisundina, mille poole tuleks püüelda või mille säilitamise eest tuleks seista; märksa olulisem on mõista dimensioonide dünaamikat, mis on ka põhjuseks, miks jätkusuutlikku arengut kirjeldatakse tihti peale kui nn liikuvat märklauda (Spangenberg 2001, 186).

Paljude erinevate teemade sisaldumine jätkusuutlikkuse kontseptsioonis teeb eelkõige keeruliseks jätkusuutliku arengu rakendamise praktikas. Praktika toob (võimendatult) esile jätkusuutlikkuse kontseptsioonisisesed vastuolud (Pravdić 2002, 95), mis järgnevalt, kirjutise teises osas, käsitletust leiavadki.

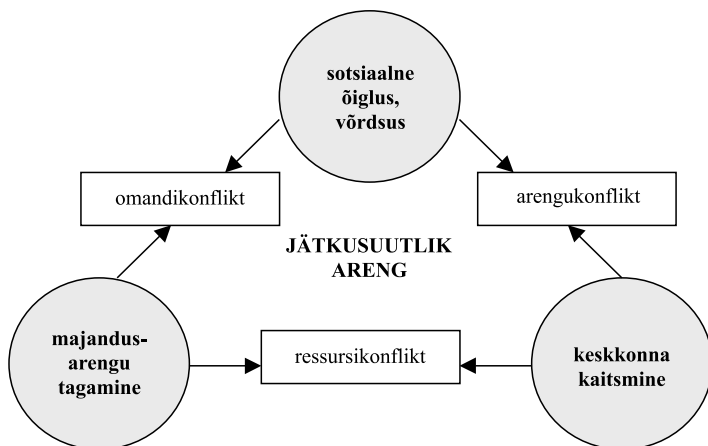
⁵ Ökoloogiline jalajalg (*ecological footprint*) on kujundlik nimetus meetodi kohta, mis suhestab kvantitatiivselt inimtegevuse ökoloogilise mõju inimese kasutuses oleva ökoloogilise potentsiaaliga. Eri riikide ressursi- ja jäätmevoogudele arvutatakse ekvivalentne bioloogiliselt tootlik ala, mis suudab neid ressursse taastada ja jäätmeid ohutuks teha (Annist *et al.* 2000, 68).

2. JÄTKUSUUTLIKU ARENGU PRAKTIKA. ARENGUVALIKUD JA NENDE PARADOKSID

2.1 JÄTKUSUUTLIKU ARENG KUI ERINEVATE HUVIGRUPPIDE KONFLIKT

Jätkusuutliku arengu dimensioonide käsitlus rõhutas, et dimensioonid ei ole põhimõtteliselt üksteisele eelistatavad (vähemalt mitte pikas perspektiivis). See muudab jätkusuutliku arengu praktikasse rakendamise äärmiselt komplitseeritud ülesandeks, üheaegselt on vaja tegeleda paljude, üksteisele vastanduvate küsimustega. Kuivõrd iga dimensioon esindab vastavat huvigruppi, võimenduvad vastandlikud huvid kohekselt, kui n.ö paberil pealt liigutakse konkreetsete tegevuste juurde. Tekkivad konfliktid, mille põhjustavad erinevate dimensioonide taga seisvad erinevad huvigrupid, on jaotatavad vastavalt käsitletavatele dimensioonidele. Kuna enamjaolt on jätkusuutlik areng lahti kirjutatud kolme dimensiooni – majandus, sotsiaal, keskkond – läbi, on ka alljärgnevalt peatunud just nende vahel tekkivatel konfliktidel.

Scott Campbelle (1996, 2) järgi, kes määratles jätkusuutliku arengu dimensioonid eesmärkide kujul, tõusetuvad jätkusuutliku arengu elluviimisel kolm keskset konflikti: omandi-, arengu- ja ressursikonflikt. Dimensioonid eesmärkide vormis on Campbelle järgi järgmised: sotsiaalne dimensioon vastab sotsiaalse õigluse ja võrdsuse eesmärgile (*equity, social justice*), keskkonna dimensioon keskkonna kaitsmise (*environmental protection*) eesmärgile ning majandusdimensioon majandusarengu tagamise (*economic development*) eesmärgile (vt joonis 2).

Joonis 2. Jätkusuutliku arengu eesmärkide vahelised konfliktid.

Allikas: Campbell, S. 1996. Green Cities, Growing Cities, Just Cities? Urban Planning and the Contradictions of Sustainable Development. lk 3, <http://www-personal.umich.edu/~sdcamp/Ecoeco/Greencities.html>

Joonisel 2 olevad kolm eesmärki esindavad kolme eraldiseisvat huvigruppi, mis huvide pörkumise tõttu tekitavad kolm fundamentaalset konflikti: omandi-, arengu- ja ressursikonflikti.

Majandusarengu tagamise ning sotsiaalse õigluse ja võrdsuse eesmärgi vahel tõusetub konflikt omandi kasutamise erinevate nägemuste tõttu ehk lühidalt **omandikonflikt**. (Campbell 1996, 4) Kuigi Campbell kui linnaarhitekt ja disainer nägi antud konflikti peamiselt erinevate omandivormide (eravaldis, avalik ruum) vahel, võib omandi konflikti vaadelda palju laiemalt. Omandikonflikti võiks käsitleda ka sellest aspektist, kuidas toimub majandusarengu läbi saavutatava heaolu ümberjaotamine ühiskonna erinevate gruppide (rikkad-vaesed, Põhi-Lõuna) vahel ehk siis võrdsuse ja sotsiaalse õigluse eesmärgi saavutamine.

Üheaegselt majandusarengu ja keskkonna kaitsmise eesmärkide poole püüdlemine tekitab konflikti, mida Campbell nimetab **ressursikonfliktiks**. Majanduse arendamine toimub (teatud määral) loodusressursside eksploateerimise arvelt, samaaegselt on tarvis neid samu ressursse säilitada tulevaste põlvete jaoks. Seega eksisteerib pinge loodusvarade majandusliku kasulikkuse ja ökoloogilise vajalikkuse vahel; ehk teisisõnu on see küsimus looduse kui ressursina kasutamise piirist, millest alates satub ohtu loodusvarade edasikestmine (*ibid*, 4–5).

Kolmas konflikt, eesmärkide sotsiaalne õiglus ja keskkonna kaitsmine vahel, on Campbelli (*ibid*, 5) järgi kõige raskemini käsitletav; ning põhimõtteliselt tulebki antud konflikti vaadelda vahendatult. Lahti seletatuna: nimetatud eesmärkide vaheline **arengukonflikt** on sõltuvuses ja tuleneb kahest eelmisest konfliktist ning majandusarengu eesmärgi vahendusel. Ühest küljest on vaja saavutada erinevatele gruppidele teatavate võrdsete võimaluste võimaldamine (sotsiaalse õigluse eesmärk), mis eeldab majanduse arengut. Teisest küljest piiritleb majanduse jätkuva edasiarendamise keskkonna kaitsmise eesmärgi saavutamise vajadus. Kokkuvõttes peitubki konflikt selles, kuidas suurendada sotsiaalset võrdsust ning kaitsta ja säilitada samaaegselt keskkonda, mis annab vahendeid sotsiaalse võrdsuse saavutamiseks. Tugevdatult esineb antud konflikt piirkondades, mis on ühe majandussektori põhised ning see üks majandussektor sõltub otseselt mingist loodusressursist (nt kaevanduspiirkonnad). Antud konflikti teravdab ka asjaolu, et see toob esile selle ühe osapoole esindajate – keskkonnakaitsjate – radikaalsema külje; seda juhul, kui toimub, nagu just eelnevalt mainitud, sotsiaalse võrdsuse eesmärgi saavutamine kas mingi loodusressursi liigse eksploateerimise või mingi ühe majandussektori suure saastatuse tõttu.

Erinevate huvigruppide kokkupõrgete kõrval rõhutatakse diferentse inimeste – näiteks sotsioloog, ettevõtja, riigiametnik – riskitajude osas, mis ühtses kogumis käsitletuna tekitatavad teatud vastandumisi. Põhimõttelised seisukohad riskide tõsisuse ja tagajärgede ohtlikkuse osas, samuti potentsiaalsete mõjuahelate ettenägemise ja realiseerumise osas on suurel määral kattuvad; arvamused aga negatiivsete arengute vallandumiseks on aga vägagi lahknevad. Teisisõnu: pole (üheselt) selge, millised on süsteemi tundlikkuse piirid.

Klassikaliseks näiteks on siin ökoloogiliste ohtude tõenäosusele antavad hinnangud. Arusaamad ulatuvad tegelikult seinast seinale, alates sellest, et süsteem tootmine-looduskeskkond on halvasti tagasisidestatud, loodus ei pruugi hakata kohe streikima nagu üleekspluateeritud töölised, ohupiir võib olla juba ammu ületatud ja võimalik, et looduspoolselt hilinevalt tulev, aga katastrofalselt tagasilöögi eest polegi enam pääsu.

Teisalt jällegi vastupidi seisukoht, et me oma piiratud teadmiste ja mehhanistlike mõttemudelite tõttu alahindame sotsio-ökoloogiliste süsteemide iseregulatsiooni-võimet ning uute tehnoloogiate võimalusi ja seetõttu on mängumaa tunduvat suurem, kui paljud hädaohu kuulutavad teadlased seda ette kujutavad. Piiranguid polevat vaja, nüüdisaegne paindlik tootmine ja võimalus jälgida turureaktsioone võimaldab ohud ületada.

M. van Asselt & J. Rotmans (1996, 121–157) näitavad efektselt, kuidas erinevad huvigrupid ühiskonnas töötavad välja erinevaid taju- ja väärtusmudeleid ja juba nende raames kalduvad nägema ühte ja sama maailma, tolle riske täiesti erinevalt (vt joonis 3).

RIIGIAMETNIKUD

Hierarhiline

1. talub survet teatud piirides
2. „patune“
3. koordineeritud tegutsemine (institutsioonid, organisatsioonid)
4. kontrollile põhinev
5. stabiilsus
6. riski taluv (teatud piirides)

ÖKOLOOGID-SOTSIoloogID

Egalitaarne

1. habras, haavatav
2. hea, vormitav
3. ökotsentrism
4. ennetamine
5. õiglus ja võrdsus
6. vastumeelsus riski suhtes

ETTEVÕTJAD

Individualistlik

1. tugev
2. omaenda huvidest lähtuv
3. antropotsentrism
4. kohanduv
5. kasv
6. riskileminev

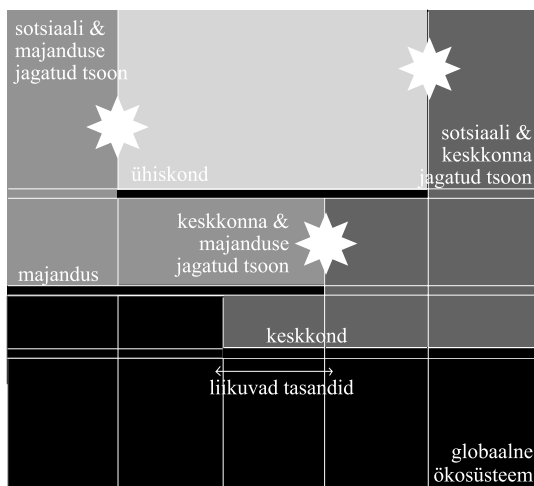
Allikas: van Asselt, M., Rotmans, J. 1996. Uncertainty in perspective. // Global Environmental Change. Vol 6, No 2. lk 133. Autorite kohandatud.

Joonis 3. Eri taustaga inimeste vaatepunktid arenguteguritele ja hoiakud riski suhtes.

Märkus: parameetrite järjekord: 1) arusaam loodusest; 2) arusaam inimesest; 3) eetilise hoiak; 4) juhtimisstiil; 5) domineeriv väärtus; 6) suhtumine riski.

Praktikas, näiteks kõikvõimalike arengukujundamise kavade ja strateegiatega (nt nagu Säästva Eesti 21 strateegia) puhul, kui eeldatakse, et need kavade-strateegiad peavad olema realselt juurutatavad, tuleb leida paratamatult ühispind eelnimetatud erinevate riskitajumudelite vahel.

Lisaks käsitletud konfliktikeskse ja riskitajude erinevusi rõhutavate mudelite kõrval on veel mitmeid teisi käsitlusi, mis toovad jätkusuutliku arengu praktikasse rakendamisel välja selles kontseptsioonis sisalduvad põrkuvad poolused. Kasutades **John Elkingtoni** (2000) lähenemist, on jätkusuutliku arengu dimensioonid kirjeldatavad kui ebastabiilsed tasandid, mis piltlikult väljendades kas liiguvad üksteise all, üksteisest üle või üksteise vastu (vt joonis 4).

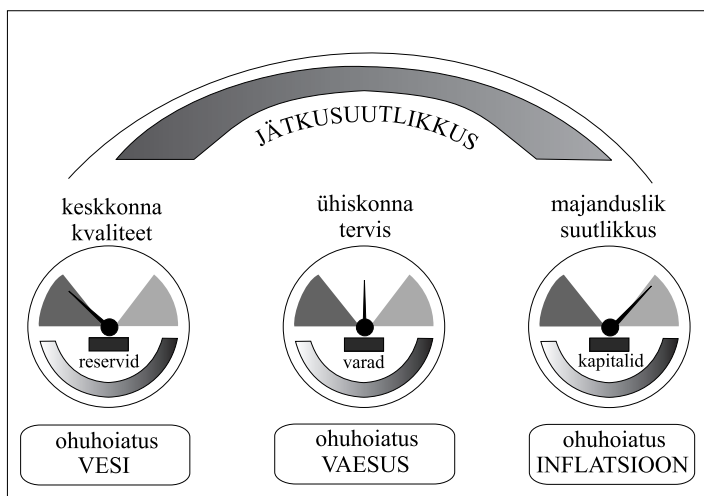
Allikas: Elkington, J. 2000. What is the Triple Bottom Line? lk 2, <http://www.sustainability.com/philosophy/triple-bottom/tbl-intro.asp>

Joonis 4. Jätkusuutlikkuse dimensioonid kui liikuvad tasandid John Elkingtoni järgi.

Elkington kasutab jätkusuutlikkuse lahtiseletamisel maakera läbilõike mudelit: Maa koosneb erineva surve ja rõhuga kihtidest/tasanditest, mis on pidevas liikumises ning millede kokkupõrkumisel tekivad süsteemis – maakeral – potentsiaalselt ohtlikud situatsioonid.

Tasandite/kihtide, s.t jätkusuutlike dimensioonide liikumisel tekivad nn jagatud tsoonid. Jagatud tsoonid tähistavad kohti, kus põrkuvad erinevad huvid ehk kus asuvad potentsiaalsed konfliktid allikad. Konfliktid leiavad sarnaselt Campbellile aset kõikide dimensioonide põrkumisel; valged tähekujulised tähised joonisel kujutavadki kolme erinevat liiki konflikti ehk Elkingtoni järgi maavärinaid (Elkington 2000, 1–2).

Veel kujundlikult jätkates on jätkusuutliku arengu konfliktisust käsitletud armatuur-laua kontseptsiooni (*dashboard of sustainability*) kaudu, nimetades dimensioone näidikuteks (vt joonis 5), mida tuleb hoida teatud tasemel, et tagada „ohutu liiklemine“.

Allikas: Hardi, P., Semple, P. 2000. The Dashboard of Sustainability. From a metaphor to an operational set of indices. lk 4, http://www.gesis.org/dauerbeobachtung/sozialindikatoren/veranstaltungen/PDFs/RC33_Hardi21.pdf

Joonis 5. Jätkusuutlikkuse „armatuurlaud“ Peter Hardi ja Alan Atkissoni järgi.

Armatuurlaua kontseptsioon rõhutab jällegi jätkusuutlikkuse dimensioonide omavahelist seostatust ning teisalt nende sõltumatust. Teisisõnu: vajutades jätkusuutlikkuse „pedaali“, hakkavad liikuma kõik osutid – dimensioonid – igatüüpi neist vastavalt oma skaalale. Näidikute all olevad ohuhoiatuse tulukesed hakkavad vilkuma siis, kui mingi dimensiooni jaoks vajutatakse n.ö pedaali liiga tugevalt. Näiteks Hardi (2000, 2–4) järgi on keskkonna kvaliteedi halvenemise esimeseks tõsiseks ohu märgiks vee-ressursside vähenemine; ühiskonna tervist ohustab enim vaesus ning majanduslikku suutlikkust inflatsioon.

Kuivõrd jätkusuutliku arengu dimensioonid ja sellest tuletatud eesmärgid on omavahel seotud, on seotud ka nendevahelised konfliktid ning konfliktide ületamine. Tullis tagasi Campbelli juurde on jätkusuutlikkuse konfliktid omavahel hierarhias – hierarhias selles mõttes, et ei ole ükskõik, millise lahendamiseks alustada või et kolme konflikti lahendamist saaks alustada korraga. Campbell (1996, 6) väidab, et sotsiaalse ja keskkonna dimensiooni vaheline konflikt on lahendatav vaid siis, kui eelnevalt on ületatud vastasseis majandus *versus* sotsiaalne õiglus vahel. Ehk teisisõnu: seni, kuni majanduslikku jõukust ühtlasemalt ei jagata, jätkub sotsiaalse võrduse *versus* keskkonna kaitsmise dilemma, kummagi poole huvigruppide vastasseis. Teatud mõttes aitaks majandusliku jõukuse jagamine lahendada ka kolmandat, majandus *versus* keskkond konflikti, kui lähtuda sellest, et jõukuse ühtlasem jaotumine tähendaks samal ajal ka loodusressursside hajutatumat eksploateerimist. Teisalt eksisteerib siiski sama suur (kui mitte suurem) tõenäosus, et n.ö vaesemate rikkamaks tegemine (kui otsustatakse seda teha) saab toimuda just suurema keskkonnakasutuse läbi.

2.2. JÄTKUSUUTLIKU ARENDAMISE VALIKUD

Kuivõrd konfliktid on jätkusuutlikusse arengusse sisse programmeeritud, oleks nende ületamise deklareerimine lihtsustatud lähenemine. Rääkida saab konfliktidega toimetamisest ning arengutee valikutest konflikte rohkem-vähem võimendav printsiibil. Erinevate jätkusuutlike (ja mittejätkusuutlike) arenguteede lahtikirjutamisel vaadeldakse üldjuhul ühelt poolt jätkusuutliku arengu dimensioonide (ja nende alakomponentide) vahelisi seoseid ning teiselt poolt hinnatakse eri tasandi tegevusi jätkusuutlikkuse saavutamiseks. Mõlemal juhul on tegemist nn maatriksmeetoditega, mis selliste paljukomponendiliste süsteemide puhul on otstarbekas ja ühtlasi ka paratamatu.

Jätkusuutlikkuse dimensioonide vaheliste seoste hindamisel omab võtmetähtsust see, kuivõrd suudetakse dimensioonide ja nende komponentide vaheliste seoste analüüsimisel arvestada (täiendavate) efektidega, mis antud seoseid mõjutavad. Hindamist ennast muudab keerukamaks asjaolu, et jätkusuutliku arengu puhul tuleb seoseid ja mõjusid hinnata pikka ajahorisonti arvestades. Seetõttu ei ole võimalik rakendada formaliseeritud valemeid seostele mõju avaldavate efektide väljaarvutamiseks. Eri seoste ja mõjudega toimetamiseks kasutatakse spetsiaalset meetodit – **ristmõjude analüüsi** (*cross-impact analysis*).

Ristmõjude analüüsi kasutamisel baseerub ekspertisis on tavaliselt tegemist situatsiooniga, kus analüütikutel on olemas teatud kogum võimalikest eeldatavatest sündmustest või trendidest, mis võivad mingisuguse tõenäosusega ja mingil eeldataval ajaperioodil tekkida või asuda olukorda mõjutama. Millised arengud võiksid lõppkokkuvõttes mõjule pääseda, sõltub tegurite koosmõjust (*interdependence*) ja mitmesugustest situatiivsetest foonidest (*contingencies*). Tavaliselt koostatakse analüüsi käigus mõjude maatriks, kus üks ja sama mõjude loend jookseb nii mööda horisontaali kui ka mööda vertikaali ning kus tabeli väljadel (välja arvatud diagonaalväljad) näidatakse iga mõjuteguri mõju (tugevust, liiki jne) teistele mõjuteguritele⁶. Samas, ehkki meetod põhineb teatud formaliseeritud hindamisprotseduurile (antud süstemaatika raames püütakse hinnata iga teguri võimalikku mõju igale teisele) ei tähenda see seda, et viimast saaks läbi viia täies ulatuses mehhanistslikult ja kvantitatiivselt ning et hindamiste tulemuseks on mehhaaniline konstruktsioon (fikseerime kõik mõjud ära, lööme tulemused kokku ja saame mingid sünteetilised koefitsiendid, mis kõik ära seletavad). Tegelikult on analüüsi lõpptulemuseks pigem ettekujutus olulisematest mõjuahelatest ja võtmeteguritest nendes. Mõnel juhul võivad need mõjuahelad välja joonistuda ka erinevate stsenaariumidena (Bell 1997, 265, 267).

Hinnangud mõjudele ja mõjude ulatusele on saadavad eksperthinnangute teel. Tegurid, mille vastasmõju hinnatakse, võivad olla nii trendid kui sündmused või mõlemad korraga. Tugevalt erinev võib olla analüüsi kvantitatiivsuse aste: hinnangud

⁶ Kuna taolist analüüsi hakati kasutama nn Delfi meetodi raames, siis on vahel püütud näidata ristmõjude analüüsi ka Delfi meetodi ühe allmeetodina (alltehnikana). Enamik autoreid on aga seisukohal, et *cross-impact analysis* on tunduvalt universaalsema tähendusega analüüsivõte, mida võib kasutada väga erinevate ekspertisiprotseduuride raames ja et ta on seetõttu käsitlev iseseisva meetodina.

võivad olla fikseeritud nii „pallilistel“ skaaladel kui ka kvalitatiivsete valikvastustega (nt „väga tugev“ mõju). Hindamise tulemusena joonistatakse välja tegurite esialgne seospilt (mõjuahel), mida asutakse kvalitatiivse arutelul käigus täiendada ja vajadusel ka muutma.

Sarnaselt dimensioonide vaheliste seoste hindamisega võib jätkusuutliku arengutee kujundamisel kasutatava maatriksi jaotada ka erineva tasandi tegevusteks. Antud juhul on abiks **süsteemse konkurentsivõime kontseptsioon** (*concept of systemic competitiveness*), mida kasutatakse interdistsiplinaarsete arengute analüüsimiseks. Antud kontseptsioonis sisalduva konkurentsivõime mõiste võib sama hästi asendada ka jätkusuutlikkuse mõistega, kuna antud lähenemise idee peitub erinevate eesmärkide poole üheaegses püüdluses, sealjuures neid ühtegi (teise arvel) kahjustamata ning kõigi süsteemikomponentide olukorda parandades. Konkurentsivõimelisus (nagu ka jätkusuutlikkus) on käsitletav vaid süsteemis, kuna, seletades näite varal, ei saa üksikorganisatsioon olla konkurentsivõimeline eraldiseisvalt, ilma toetava keskkonnata (majanduslik stabiilsus, juriidiline raamistik jne). Süsteemse konkurentsivõime kontseptsioon, analüüsid tegevusi, püüab leida iga tegutseja – indiviid, organisatsioon, ühiskond kui tervik – jaoks optimaalseimat tasandit ning samuti tegutseja sekumise määra teise tasandi tegevustesse (Hinterberger, Omann, Stocker 2001, 2–3; Altenburg, Hillebrand, Meyer-Stamer 1998, II–III).

Hinterbergeri ja Messneri (1998) järgi on jätkusuutliku arengu elluviimise tegevused eristatavad neljal järgmisel tasandil:

1. **mikrotasand** ehk tegevuste ulatuselt kõige kitsam tasand hõlmab üksikindiviidide ja –organisatsioonide tegevusi;
2. **mesotasand** hõlmab erinevate organisatsioonide vahelisi võrgustikke (era ja avalik; tootja ja tarbija jne), s.h ka regionaaltasandi võrgustikke, samuti konkreetseid poliitikaid;
3. **makrotasandi** tegevustega kujundatakse üldine makroökonomiline raamistik; siia paigutuvad nt riigi fiskaal-, raha-, väliskaubandus-, ka keskkonnapoliitika jne, andmaks jätkusuutliku arengu elluviimiseks vajaliku raamistiku;
4. **metatasand** hõlmab arengutegevusi kõige üldisemas mõttes. Antud tasandi tegevused tähendavad esiteks üldiste sotsio-kultuuriliste väärtuste kujundamist, teiseks ühiskondlikku konsensuse saavutamist ning kolmandaks üldiste visioonide ja strateegiade määratlemist, millest lähtuvalt kujundatakse madalama taseme tegevusi.

(Hinterberger *et al.* 2001, 3; Altenburg *et al.* 1998, I)

Toodud tasandid võtab kokku tabel 2, tuues ühtlasi juurde ka näiteid vastavatest tegevustest erinevate jätkusuutlikkuse dimensioonide kaupa.

Tabel 2. Jätkusuutliku arengu tegevuste tasandid.

	MAJANDUSLIK	SOTSIAALNE	KESKKONDLIK
METATASAND	turumajandus	distributiivne õiglus	üldiste keskkondlike piirangute tajumine visioonide, strateegiate kujundamisel
MAKROTASAND	makroökoonoomiline stabiilsus; juriidiline raamistik: eelarve-, kaubandus-, raha-, konkurentsi-, vahetuskursipoliitika	sotsiaalkindlustus-süsteemid	tooraine kasutuse üldine vähendamine
MESOTASAND	eri majandussektorite vaheline koostöö	ühiskondlik aktiivsus, kodanikühendused	“roheline” teabe vahetus
MIKROTASAND	indiviidi tarbimiskulutuste suurus	hoolivus, kaastunne (teiste suhtes)	tootmise dematerialiseerimine, immateriaalne tarbimine

Allikas: Spangenberg, J. H. 2001. Investing in sustainable development: the reproduction of manmade, human, natural and social capital. // Int. J. Sustainable Development. Vol 4, nr 2, lk 193; Altenburg, T., Hillebrand, W., Meyer-Stamer, J. 1998. Building Systemic Competitiveness. Concept and Case Studies from Mexico, Brazil, Paraguay, Korea and Thailand, lk 1. <http://www.meyer-stamer.de/1998/sysco98.pdf>

Tegevustepõhine analüüs osutab kokkupuutepunktidele jätkusuutlikkuse erinevate dimensioonide vahel, mida illustreeris ka toodud tabel. Seega on jätkusuutlikkuse elluviimine tulemusrikas vaid juhul, kui mitte ei tegutseta valdkondade kaupa eraldi (majandus, keskkond jne), vaid keskendutakse eri valdkonna tegevuste seostatusele, nende vastastikusele toetusele. Sarnaselt ristmõjude analüüsi meetodiga on ka erinevate tegevuste kombinatsioonidest tulenevalt võimalik välja joonistada erinevaid (jätkusuutlikke) arenguteid, stsenaariume (Spangenberg 2001, 193–194).

Hinnang sellele, kas valitav arengutee on jätkusuutlik või mitte, sõltub paljuski sellest, milliseid alternatiivseid arenguteid omavahel võrreldakse.

Selle näitlikustamiseks tuginevad autorid Martin Jänickei arengustsenaariumidele, millede vahel nimetatu meelest lääneühiskondadel valida on. Jänicke toob välja kaks stsenaariumit: superindustriaalne stsenaarium (*superindustrial scenario*) ja postindustriaalne stsenaarium (*post-industrial scenario*). Esimene näeb tulevikku, kus traditsiooniline tootmisviis areneb üha edasi, tootmismahud suurenevad, jätkub kapitali kontsentreerumine ja tsentraliseerimine jne. Kirjeldatuga kaasneb kahtlematult ka keskkonnakoormuse suurenemine. Postindustriaalse stsenaariumi puhul seevastu domineerib mittemateriaalne tootmine, ressursisäästlik majanduskasv, detsentraliseerimine jne (Jokinen, Malaska, Kaivo-oja 1998, 493).

Taoliste must-valgete variantide puhul on üsna selge, kumma valiku kasuks, antud juhul siis jätkusuutliku arengu saavutamiseks, tuleks otsustada. Postindustriaalne ehk

infoühiskond sisaldab kahtlemata mitmeid optimistlikke eeldusi keskkonnaseisundi paranemise suhtes, samuti positiivset usku (info)tehnoloogilisse progressi. Teiseneb majanduse struktuur, mitmed tugevalt keskkonda saastavad tööstusharud asenduvad infoteenuste ja teenustega.

Arusaam, et infoühiskond tähendab nii tootmise kui tarbimise dematerialiseerimist on vaid n.ö üks pool arusaamast. Hoolimata infotehnoloogia madalamast keskkonnamuutusest, teenib ta siiski tootlikkuse kasvu huve. Tuginedes Noveki ja Kampeni (1992) uurimusele, on infotehnoloogia areng ja levik kindel osa üldisest kaubastumise protsessist. Teisisõnu, näite varal seletades, toetab (ja suurendab) infotehnoloogia kaupade, nagu näiteks paber, tarbimist. Lisaks “toodab” kõikvõimalike infoteenuste (meedia, reklaam) areng inimestes kasvavat huvi ringiliikumise vastu; inimeste mobiilsuse, seega ka transpordivõrgude suurenemise tõttu keskkonnamuutus suureneb. (Jokinen *et al.* 1998, 495) Transport on aga koos energeetikaga majandussektorid, millest (majanduse) keskkonnamuutuse hindamisel ei saa mööda vaadata.

Tehnoloogiliste uuendustega, seostub veel mitmeid teisi paradoksaalseid momente, mille osas vähemalt pealiskaudsete järelduste tegemise tasandil eksisteerib arusaam, et nende ja jätkusuutliku arengu vahel kehtib positiivne seos. Alljärgnevalt püütakse seda positiivsust teataval määral kahtluse alla seada, tuues järgmised eksikseosed:

Eksikseos 1: efektiivsem tootmine = vähem tootmist

Tootlikkuse kõrge efektiivsus tähendab seda, et järjest enam on võimalik (tarbijale) pakkuda paremaid, kuid ka rohkem tooteid (kehtib majanduslik stereotüüp: “parem on rohkem”). Seetõttu peetakse suuremat efektiivsust progressi sünonüümiks. Kriitilisim moment asja juures ongi see, kuidas saadud efektiivsust (edas) kasutatakse. Tuues lihtsa näite, siis vähem kütust nõudva (“kütuse-efektiivse”) autoga sõidetakse (selle võrra) rohkem. Ehk teisisõnu: saavutatud efektiivsus kui keskkonnasõbralikkus on näiline; efektiivsusega samaaegselt käivitub ka nn tagasilöögi (*rebound*) efekt (Sanne 2001, 120).

Mainitud võrdluse juurde, mille järgi majanduslikku efektiivsust peetakse üldjuhul progressi sünonüümiks, tasub korraks tagasi tulla. Küsimus on selles, et mida ikkagi lugeda progressiks? G. H. von Wright'ile (1990, 2495) tuginedes on progress väärtusmõiste; seega erineb kasvust ja arengust [ka majanduslikust efektiivsusest], mida on võimalik mõõta ja numbriliselt hinnata. Ainus kriteerium otsustamiseks, kas inimeste elutingimustes on olnud progressi, on see, kuidas asjaomased ise oma olukorda hindavad. Teaduslikud saavutused ja tehnoloogia areng on toonud kaasa majanduskasvu ning paljudele inimestele kõrgema elatusaseme. Kuna majanduskasv on mõõdetav suurus, siis paljudel juhtudel samastatakse progressi majanduskasvuga. Viimane on ühtlasi põhjuseks ka progressiidee jätkuvalle kvantifitseerumisele (Kiili 2000, 77–78) kvalifitseerumise asemel.

Seega ei tuleks progressi iseenesest automaatselt pidada millekski heaks, vaid lähtuda hindamisel sellest, kui arukalt on osatud seda (majanduses) kasutada. Kui progress teenib vaid suurema tootmiskoguse huve, mis tähendab, et ka tõenäoliselt tarbimine suureneb, ei vääri märkimist asjaolu, et vajalike ressursside kogus ühiku kohta väheneb. Halvimal juhul tähendavad tehnoloogilised uuendused jätkusuutlikkuse seisukohalt piltlikult väljendudes kui omaenda saba tagaajamist (Sanne 2001, 121).

Eksikseos 2: tootmise efektiivsus = (samavõrra) efektiivsemat (ehk vähem) tarbimist

Antud eksikseos on seotud eelmisega, mida põgusalt ka markeeriti, kuid vajab siiski lähemat peatumist.

Tegelikult juba 1865. aastal kirjutas briti majandusteadlane Stanley Jevons, et idee, mille kohaselt kivisöe ökonoomsem kasutamine on ekvivalentne selle tarbimise vähenemisega, on paljuski eksitav. Pigem läheneb tõele just täpselt vastupidine olukord (Sanne 2001, 121).

Kirjeldatud teesi, hiljem formuleeritud kui tagasilöögi efekti (*rebound effect*) teooria, sisuks on tõdemus, et kõrgem tehnoloogiline efektiivsus, millega kaasneb ka madalam hind, loob selliste toodete/teenuste järele suuremat nõudlust. Ehk kokkuvõttes „korvates“ osaliselt või täielikult esialgse saavutuse. Seega kõikvõimalikud efektiivsuse/ökonoomsuse meetmed, kantud ideest keskkonnakoormust vähendada, võivad olukorra parandamise asemel seda hoopiski halvendada (*ibid.*, 121). Viimasest tuleneb, et tootmise ökoefektiivsuse kõrval tuleks samaaegselt tegeleda ka tarbimise ökoefektiivistamisega (Bartelmus 2000, 365).

Eksikseos 3: toodete miniaturisatsioon = vähem tarvitatud ressursse

Arusaam, et keskkonnakoormus on madalam tootearenduse tulemusena saavutatud väiksemate toodete (nt kõikvõimalikud elektroonika kaubad) osas, on mõnevõrra ekslik. Mahult väiksem valmistooide ei pruugi sugugi tähendada seda, et selle tootmiseks kasutatud ressursside hulk oleks väiksem. Pigem väidetakse, et väljapaistva väiksuse „kompenseerib“ sageli tootmisprotsessis vajalike ressursside suurema koguse. Näiteks on välja arvatatud, et personaalarvuti tootmise tulemusena tekib 30 kilogrammi jäätmehäki ning tootmiseks eneseks läheb vaja 33 tonni vett. Lisaks, n.ö kõrvaltehtena, kuivõrd väiksem toode tähendab üldjuhul ka mugavamalt – käepärasemalt kasutatavat toodet, sisaldab see endas suuremat tarbija soovi seda omandada (Sanne 2001, 123).

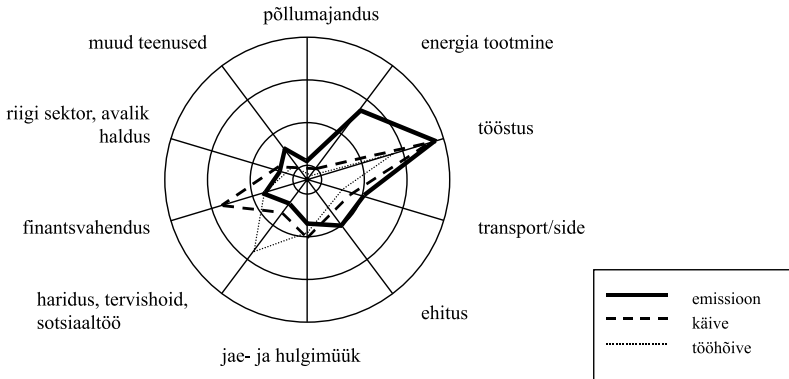
Eksikseos 4: väiksem ressursi-, materjalikasutus = suurem keskkonnahoidlikkus

Eelne eksikseost edasi arendades, tasub tähelepanu pöörata asjaolule, et trend väiksema ressursi- ja materjalikasutuse suunas ei ole tingimata seostatav inimeste suurema keskkonnateadlikkuse või murega keskkonnaseisundi halvenemise pärast. Esiteks: küsimus võimalikult väiksest ressursi- ja materjalikasutusest on käsitletav kui majandusliku efektiivsuse küsimus, rehkendatav (ettevõtja) kasulikkuse terminites. Teisisõnu majandusliku efektiivsuse küsimus on keskkonnaprobleemide aktuaalseks muutumise kõrval põhimõtteliselt ajalooline küsimus. Teisest küljest, lähtudes majanduslikust efektiivsusest, on eelkõige just viimastel kümnenditel (samaaegselt keskkonnaprobleemide aktualiseerumisega) indiviidide elatusaseme tõus kasvatatud nõudlust ja seega tekitanud vajaduse veelgi efektiivsema (odavama) tootmise, teenuse pakkumise järele. Kolmandaks: arenenud maade edusammudesse ressursi- ja materjali väiksema kasutamise osas tuleks suhtuda teatava skeptilisusega, kuna paljuski on see saavutatud oma „musta“ tööstuse ümbersuunamisega arengumaadesse (Sanne 2001, 123).

Eksikseos 5: majanduse dematerialiseerumine = madalama keskkonnakoormusega majandus

Majanduse dematerialiseerumist – ühe ühiku kohta materjali ja/või energia väiksemat kasutamist – peetakse üheks põhjendatumaks jätkusuutlikkuse protsessi mõõdikuks. Teisalt ei saa jätta märkimata, et majanduse dematerialiseerumine läbi infotehnoloogia arenemise teenib ka tootlikkuse kasvu huve (Jokinen *et al.* 1998, 494). Lisaks, tuginedes Sannele (2001, 123), ei ole dematerialiseerumine täielik, vaid tähendab vaid teatud materjalide (nt teras) kasutamise vähenemist; samal ajal kui näiteks nn modernsete materjalide (nt alumiinium) kasutamine näitab kasvavat tendentsi. Seega, teiseneb vaid kasutatavate ressursside spekter; majanduskasvu tagamine tähendab ikkagi kasvavat või vähemalt proportsionaalselt suurenevat loodusressursside kasutamist.

Majanduse dematerialiseerimist võib käsitleda ka majandussektoritest lähtuvalt, s.t siis majandusstruktuuri muutmist keskkonda vähem koormavaks. Sannele (*ibid.*, 130) tuginedes toob joonis 5 välja majandussektorite erinevad keskkonnakoormused.

Allikas: Sanne, C. 2001. Are we chasing our tail in the pursuit of sustainability? // Int. J. Sustainable Development. Vol 4, No 1, lk 130.

Joonis 5. Käibe, emissiooni ja tööhõive suhteline proportsioon majandussektorite kaupa.

Joonisel on näha, et suurim saasteainete emissioon on tööstussektoris, mis viitab sellele, et keskkonnakoormuse vähendamiseks tuleb eelkõige vähendada tööstuse osakaalu. Nimetatud mõtteloogikat tuleb pidada aga lineaarseks, s.t kõrvalefekte mitteamestavaks. Nende olemasolu illustreerimiseks on joonisel toodud ka käibe ja tööhõive jooned. Nagu joonisel selgub, on suurim saasteainete emissioon küll tööstussektoris, kuid see vastutab ka suurima tööhõive ja käibe eest. Sanne (*ibid.*, 130) pakub välja kolm alternatiivset võimalust majandusstruktuuri keskkonnasõbralikumaks muutmiseks:

1. alternatiiv 1 näeb ette kõikide sektorite tootmise vähendamist, v.a haridus, tervishoid, sotsiaaltöö, mida suurendatakse kaks korda. Sanne väidab, et selle tulemusena vähenevad käive ja saasteainete emissioon umbes kolmandiku võrra, samal ajal muutus tööhõives ei ületa viite protsenti;

2. alternatiiv 2 on täistööhõive, sealjuures suurendades põllumajanduse ja teenindussektori osa. Tulemuseks on olukord, kus käive ja saasteainete emissioon alternatiiviga 1 võrreldes pisut vähenevad; sealjuures nagu järeldatav alternatiivi nimetusestki, tööhõive esimesega võrreldes suureneb;

3. alternatiiv 3 on “puhas majandus”, mis näeb ette täiendavat kokkutõmbamist kõikides sektorites, eesmärgiga vähendada emissiooni hulka. Antud alternatiivi puhul väidab Sanne, et kui emissioon väheneb pea poole võrra, siis käive umbes 40% võrra. Tööhõive on alternatiividest väikseim, langedes 15% võrra.

Antud hüpoteetilised alternatiivid näitavad jällegi juba eelpool rõhutatud asjaolu, et mingi ühe elemendi muutmine terviküsteemis toob kaasa muudatused teiste elementide osas. Saavutatav võit keskkonna osas (emissiooni vähendamine) mõjutab negatiivselt jätkusuutlikkuse sotsiaalset dimensiooni (ehk antud juhul siis tööhõivet). Ning kui veel tugineda Sanne (*ibid*, 130) hinnangutele, on võit, võrreldes tänase majandusstruktuuri emissioonikogusega, kolmanda alternatiivi – kõige “puhtama” majandustüübi – korral vähem kui 20%.

Eksiseoste kokkuvõtteks toovad autorid Bertrand Russelli, juba 1932. aastal kirjutatud, narratiivi:

Oletame, et mingil antud ajahetkel, on mingi kindel arv inimesi seotud nõelte tootmisega. Nad suudavad toota, töötades kaheksa tundi päevas, nii palju nõelu, kui maailm parasjagu vajab. Siis tuleb keegi välja uuendusega, mille läbi sama arv inimesi suudab toota kaks korda nii palju nõelu kui enne. Kuid maailm ei vaja kaks korda rohkem nõelu: nõelad on juba piisavalt odavad, veelgi madalama hinna juures suureneks nõudlus vaid tähtsusetul määral. Mõistlik labendus olukorrale oleks, et kõikide inimeste, kes on seotud nõelatootmisega, tööaega vähendatakse kaheksalt tunnilt neljale ning kõik muu jätkub samamoodi. Tegelikult aga jätkub inimeste kaheksatunnine tööaeg ning nõelu toodetakse kaks korda rohkem. Seetõttu lähevad pooled tööandjad pankrotti ning pool endistest nõelatootmises töötavatest inimestest jääb ilma tööta. Seega on uuendusejärgsel perioodil täpselt sama palju vaba aega kui enne, kuid situatsioonis, kus pooled on tööta ning teine pool on ületöötanud. Lõppkokkuvõttes suudeti innovatsioonilise labendusega üldise heaolu (õnne) suurenemise asemel põhjustada hoopiski üleüldist viletsust.

Seega, samahästi kui jätkusuutlikkuse dimensioonide vastastikune sõltuvus ja sellest tulenev vastastikune toetus avaldab positiivset mõju jätkusuutlikkuse saavutamisele: püüdes lahendada ühte konflikti, aidatakse samaaegselt kaasa ka teise konflikti ületamisele; võib sama tõenäoliselt toimuda negatiivne dominoefekt. Andmata aru, millised võivad olla tegevuste (kaas)mõjud, võidakse uute otsustega tahtmatult kaasa aidata järjest mittejätkusuutlikumale arenguteele.

KOKKUVÕTE

Jätkusuutliku arengu dilemmaderohke käsitlus võimaldab antud kontseptsiooni kõrvutada vana india jutustusega, kus seitse pimedat meest kompasid elevanti, igäiks erinevast kohast. Mees, kes kompas elevanti londist, väitis “surmkindlalt”, et tegemist on ussitaolise olendiga; mees, kes katsus elevanti külje poolt, võrdles elevanti seinaga; mees, kes kompas elevanti jalast, väitis, et tegemist on hoopiski sambaga jne.

Komplitseeritud ja vastuolusid täis arengu paradigma tõstatab hulga küsimusi, kuid ei anna sama suurel hulgal vastuseid. Jätkusuutliku arengu teoreetilises ja praktilises pooles käsitletud dilemmad loovad aluse kolmeks peamiseks järelduseks.

Esiteks: hoolimata vastuolulisusest on jätkusuutliku arengu puhul vaieldamatult tegemist uue kontseptuaalse lähenemisega, tuues arengu kujundamise sisse selliseid märksõnu nagu põlvkondadevaheline kohustus, arusaam Maa taluvusvõime piiridest, vajadus otsida tasakaalu majanduse, looduse ja sotsiaalse tasandi vahel.

Teiseks: kuigi uued ideed ja uus arengu kujundamise lähtealus on olemas, ei ole realiseerimine kerge ülesanne. Tasakaalu otsimine jätkusuutliku arengu dimensionide vahel ja erinevate huvidega arvestamine ühtse arengu kujundamisel on osutunud praktikas äärmiselt keerukaks. Eksisteerib küll vajadus ja tahe maailma teisiti näha, kuid strateegiasse valamine ei õnnestu samahästi. Ka enamuste erinevate maade jätkusuutliku arengu strateegiaid võib pidada vaid ettevaatlikeks katsetusteks uue mõtlemise praktikasse juurutamisel.

Kolmandaks: ei saa välistada, et kontseptsioonisisised dilemmad on põhjustatud ikkagi sellest, et jätkusuutliku arengu paradigma osas ei ole suudetud “asja” lõpuni läbi vaielda. Meie mõtlemises on rida alustalasid, milles me põhimõtteliselt ei kahtle, millest lähtume kui eeldustest ja aksioomidest. Lihtsustamist kasutades võib öelda, et meie, s.t lääne ühiskonna mõtlemises on selliseks näiteks usk majanduskasvu, selle jätkumise vajadusse. Dilemmad tekivad aga siis, kui mõtlemiskategooriasse ilmub süsteemiväliseid elemente, mis ei taha meie harjumuspärase mõttemaailmaga haakuda. Süsteemivälistel elementidel ei ole iseenesest häda midagi, nad hoiavad mõtlemise värske ja ei lase sellel stagneeruda. Teravdatud tähelepanu tuleb neile pöörata aga siis, kui neid miskipärast tekib ülemäära palju ja kui nad, kasutades Thomas Kuhni termineid, hakkavad kahtluse alla seadma paradigma tuuma ehk neid aluseid, milles enne ei kahteldud. Pakkuda võiks, et samasugune situatsioon kehtib ka jätkusuutliku arengu paradigma! puhul, viidates sel juhul vajadusele (veelkord) arutleda paradigma alusväärtuste üle. Konkreetsemalt väljendudes ei saaks paradigma tuumikväärtuste hulka kuuluda majanduskasvu ning tehnoloogilised uuendused ei saaks (käsitletud eksikseoste moel) teenida majanduskasvu huve. Kuigi juba toimunud paradigma vahetusest räägiti kirjatüki esimeses punktis, näitavad jätkusuutliku arengu kontseptsiooni raames tõusetuvad küsimused ja dilemmad (nt muudatuse tegemist takistab selle oht majanduskasvu pidurdumisele), et endiselt lähtutakse vanadest eeldustest, endiselt räägitakse vana paradigma terminites. Teisisõnu, jätkusuutliku arengu dilemmad ei ole lahendatavad erinevate jätkusuutlike tegevuste üle vaidlemisel, vaid mõtlemiskategooria vahetamises. Sel juhul esitatakse jätkusuutliku arengu kontseptsiooni raames hoopis teistsuguseid küsimusi; rohkem selliseid, mis tõepoolest aitaksid jätkusuutlikule arendamisele kaasa, mitte ei kasutaks võrdlusmaterjalina teise paradigma väärtuseid.

VIIDATUD KIRJANDUS

- Altenburg, T., Hillebrand, W., Meyer-Stamer, J. 1998. *Building Systemic Competitiveness. Concept and Case Studies from Mexico, Brazil, Paraguay, Korea and Thailand*. <http://www.meyer-stamer.de/1998/sysco98.pdf>
- Annist, A., Jüssi, M., Post, R., Oja, A. 2000. *Säästva arengu sõnaseletusi*. Tallinn: SEI-Tallinn.
- Bartelmus, P. 2000. *Sustainable development: paradigm or paranoia? // Int. J. Sustainable Development*. Vol 3, No 4, lk 358–369.
- Bell, W. 1997. *Foundations of Futures Studies. Human Science for a New Era*. Volume 1. New Brunswick & London: Transaction Publishers.
- Bossel, H. 1999. *Indicators for Sustainable Development: Theory, Method, Applications. A Report to the Balaton Group*. Winnipeg: International Institute for Sustainable Development.
- Campbell, S. 1996. *Green Cities, Growing Cities, Just Cities? Urban Planning and the Contradictions of Sustainable Development*. <http://www-personal.umich.edu/~sdcamp/Ecoeco/Greencities.html>
- Connely, J., Smith, G. 1999. *Politics and the Environment: From Theory to Practice (Environmental Politics)*. Routledge.
- di Castri, F. 1995. *The Chair of Sustainable Development // Nature & Resources*. Vol 31, No 3, lk 2–7.
- Elkington, J. 2000. *What is the Triple Bottom Line?* <http://www.sustainability.com/philosophy/triple-bottom/tbl-intro.asp>
- Erlich, P. R., Wolff, G., Daily, G. C., Hughes, J. B., Daily, S., Dalton, M., Goulder, L. 1999. *Knowledge and the environment // Ecological Economics*. No 30, lk 267–284.
- Hardi, P., Sempel, P. 2000. *The Dashboard of Sustainability. From a metaphor to an operational set of indices*. <http://www.gesis.org/dauerbeobachtung/sozialindikatoren/>
- Moffat, I., Hanley, N., Wilson, M. D. 2001. *Measuring & Modelling Sustainable Development*. New York & London: The Parthenon Publishing Group.
- Oittinen, V. 2001. *Ekologia ja moraali – näkemyksiä linkolasta ja naturalismista*. <http://www.kaapeli.fi/Žtep/Tiedote2001-1/TEPs07-11.html>
- Oja, A., Raukas, A. 1999. Eesti 21. Sajandil. Arengustrateegiad, visioonid, valikud. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Pelstring, L. 1997a. *Measuring Environmental Attitudes. The New Environmental Paradigm*. <http://trochim.human.cornell.edu/gallery/pelstrng/lisap.htm>
- Pelstring, L. 1997b. *The NEP and Measurement Validity*. <http://trochim.human.cornell.edu/tutorial/pelstrng/validity.htm>
- Pravdić, V. 2002. *Sustainability and Sustainable Development: the Use in Policies and the Ongoing Debate on These Terms // Croatian International Relations Review*. Vol VII, lk 93–99.

- Raumolin, J. 2001. *Shift from environmental education to education for sustainable development*. <http://www.valt.helsinki.fi/kmi/Julkais/WPt/2001/Raumolin/wp22001.htm>
- Sachs, I. 2002. *Development and Ethics. Whither Latin America? National Development Strategies in the Globalization Age*. http://www.iadb.org/etica/documentos/ar2_sac_desar-i.doc
- Sanne, C. 2001. *Are we chasing our tail in the pursuit of sustainability? // Int. J. Sustainable Development*. Vol 4, No 1, lk 120–133.
- Sessions, G. 1995. *Ecocentrism and the Anthropocentric Detour // Deep Ecology for the Twenty-First Century. Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism*. Boston & London: Shambhala Publications Inc., lk 156–184.
- Spangenberg, J. H. 2001. *Investing in sustainable development: the reproduction of the manmade, human, natural and social capital // Int. J. Sustainable Development*. Vol 4, No 2, lk 184–210.
- Sustainable Development: Appendix*. 2002. <http://www.govt.n2/domino/external/web/n2stories.nsf/htmldocs/Sustainable+Development:+Appendix>
- Tamm, G. 2000. Keskkonnaeetika: kuidas inimesed loodust väärtustavad // *Tekst ja loodus*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 19–28.
- Taylor, J. 2002. *Sustainable Development. A Dubious Solution in Search of a Problem*. <http://www.cato.org/pubs/pas/pa449.pdf>
- Tremaine, L. *Where Science and Spirituality Meet*. <http://www.worldhealing.co.uk/risingearth/article21.html>
- Tüür, K. 2000. Looduse vastu ei saa // *Tekst ja loodus*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 11–18.
- van Asselt, M., Rotmans, J. 1996. *Uncertainty in perspective // Global Environmental Change*. Vol 6, No 2. lk 121–157.
- von Wright, G. H. 1990. Progressi müüt. Lisandusi vaidlusele progressi üle. // *Akadeemia* Nr 12, lk 2483–2517.
- Weale, A. 1992. *The New Politics of Pollution*. Manchester: Manchester University Press.
- Wiman, R. 2000. *Putting People at the Center of Sustainable Development. Proceedings of the Expert Meeting on the Social Dimension in Sustainable Development*. Helsinki: on-line publication.

LISA 2. MILLISED ON EESTI EELDUSED OLLA JÄTKUSUUTLIK VÄIKERIIK?⁷

AHTO OJA

SEI-Tallinn, Säätva Eesti Instituut

Käesolevas artiklis kaardistan Eesti positsiooni jätkusuutlikkuse maailmakaardil, tuues välja Eesti eeldused olla jätkusuutlik väikeriik eetilisel, institutsionaalselt, sotsiaalselt, majanduslikult ja ökoloogiliselt. Inimest puudutavaid eeldusi kirjeldan kolmest aspektist: inimese ja looduse suhe (eetiline aspekt), inimsuhted ja seadused (institutsionaalne aspekt) ja inimarengu indeks (sotsiaalne aspekt).

Inimese ja looduse suhe ehk Eesti jätkusuutlikkuse eetilised eeldused – kilde uuringutest

Lauristini ja teiste 1985. aastal avaldatud sotsioloogilise uuringu põhjal võib välja tuua järgmised eelistused: 73% küsitletud ekspertidest pidasid keskkonnakaitse eesmärgiks looduse tasakaalu hoidmist, 63% elu säilimist meie planeedil, 55% ühiskonna ja looduse suhte mõistlikumat korraldamist, 53% tervise kaitset. Elanike jaoks oli esimesel kohal tervisekaitse – 66%. Vastanutest 59% pooldasid looduse tasakaalu hoidmist ja elu säilitamist, neljandal kohal oli 45%-ga tehnika arengu uute suundade avastamine. “Erinevused ekspertide ja elanike vahel olid üsna väikesed: pingeridade sarnasust statistiliselt olulisel tasemel näitab Spearmani astakorrelatsiooniseose suurus $r_s=0,79$. Kummaski pingereas jäävad tagaplaanile subjektiivsemat laadi väärtused (inimese sisemaailma rikkus, meeldiv ümbrus). Ühiskondlike motiivide nii suurt ülekaalu igapäevase elu kvaliteediga seonduvate eesmärkide ees võib hinnata mitmeti: näha selles kõrget teadlikkust või hoopis keskkonnateadvuse teatud deklaratiivsust (vähest seost argielu probleemidega). Tundub, et nii spetsialistid kui ka elanikkond ei seosta isiksuse esteetiliselt ja eetilist arengut ning sellest tulenevat teadlikku miljöökujuvust keskkonnakaitse ja loodushoiuga. Kas pole just nende ühendamises üks võimalusi jõuda abstraktsetelt eesmärkidelt ökoloogilise kultuuri tegelike avaldumisvormideni igapäevases elus?”⁸ (Lauristin jt 1985, 379; Oole ja Kasemets 2000, 10–20).

SEI-Tallinna avaldatud uuringus “Inimene ja keskkond” (Kaasik jt 1996, 39) leiavad 57% nendest, kellele suhtlemine loodusega on väga tähtis, et kodanikel lasub põhiline vastutus keskkonnakaitse eest. Kurvastuseks on 50% täpselt vastupidisel arvamusel.

Hiiumaal 1994. aastal läbi viidud sotsioloogilise uurimuse tulemused näitasid, et 65% vastajatest uskus, et looduses peitub salapäraseid või meist kõrgemaid jõude. Huvitav on seejuures märkida, et vastus ei sõltunud haridusest. Samas seostusid sõnaga ‘mets’

⁷ Avaldatud lühendatult ja täiendatult, täistekst: Oja, A. 2001. Millised on Eesti eeldused olla jätkusuutlik väikeriik? *Riigikogu Toimetised nr. 3*. Tallinn: Riigikogu Kantselei. (<http://www.riigikogu.ee/rva/toimetised/rito3/artiklid/37oja>)

⁸ Ühe sellise võimalusena võib käsitleda ka ideed Riigikogu uuest, nn tulevikukomisjonist, mis vaataks Eesti arengut pikaajaliselt ja strateegiliselt.

kõige rohkem sellised mõisted nagu rahu, seemed ja marjad, puit ning küte. Järgnesid vabadustunne, puhkus, rõõm ja pühadus. Merega seostus enim rand, järgnesid puhkus, rahu, vabadustunne, rõõm ning pühadus. Püha paika märkivate sõnade edetabelis olid võrdsel kolmandal-neljandal kohal 22%-ga vastajate koguhulgast sõnad kirik ja kabel ning mets, hiis, puud (Uljas jt 1996, 23–24).

Argo Moori järgi (Moor 1998, 104) ühe Eestis läbi viidud uuringu alusel usub kaks inimest kolmest, et puul on hing ja nad käituvad puuga kui elava olendiga. Sama uuringu kohaselt üle poole usuvad, et puud tunnevad valu ja neljandik annab vastuseks, et ei tea, kas tunnevad. Neljandik inimesi on puult andeks palunud teda langedades või oksa murdes.

Stefanie Lang'i läbi viidud küsitluse vastajatest ligi 60% jaoks assotsieerus loodusega mets. Samuti assotsieerus loodusega pooltele vastajatele vesi, 40%-le elu, loomad ja taimed, 30%-le maastikud, tunded ja aktsioonid, neljandikule õhk, puhtus ja ilu ning viiendikule head tunded. Seevastu sõnaga “keskkond” assotsieerus pooltele vastajatele ümbruskond, kolmandikule vesi, õhk ja inimese ning keskkonna suhe. Viiendikule vastajatest assotsieerus sõnaga “keskkond” degradeerumine. 99% vastajatest oli nõus väitega “looduses ma puhkan ja taastun”. 84% vastajatest nägi inimest looduse osana ja aktsepteeris väidet, et kõik mis juhtub loodusele, mõjutab ka inimkonda. 77% vastanutest oli nõus väitega “kui sa ei austa looduse ilu, siis sa ei saa käituda loodus-sõbralikult”. Kokku kolm neljandikku vastajatest (täiesti ja osaliselt nõus) nõustus väitega, et planeet Maa on nagu kosmoselaev, millel on piiratud (keskkonna)ruum, tagavarad, saaste sidumisvõime jne (Lang 1999, 29–32, 42). *Eetiliselt on eestlane pigem jätkusuutlik kui jätkusuutmatu*. Uskumise tasandil ei välistata, et loodusel võib olla iseeneslik väärtus, mingi kõrgem vaim/jõud, igal juhul tuleb loodusega arvestada, ei tohi talle haiget ega kurja teha ning oma tegude eest looduse suhtes tuleb kanda täit vastutust. Ehk Tiit Merenäki sõnadega: “Algava, 21. sajandi filosoofia põhiküsimus on, kas me suudame kõige kõrgemal mõtlemistasemel oleva liigina sõnastada meie planeedi tarvis uue mõtlemisviisi. ... Me ei peaks Eestis siinjuures sugugi häbenema *boreaalses (reliktses) mõtlemises* peituvaid ökoloogilise eksistentsi võimalusi ja sellest tulenevalt oma *biofilosooflist traditsiooni*“ (Merenäkk 2000, 36).

Inimsuhted ja seadused ehk Eesti jätkusuutlikkuse institutsionaalsed eeldused

Eesti institutsionaalse jätkusuutlikkuse kõikide eelduste kaardistamine vääriski omaette uuringut. Piiratud ruumi tõttu mainime siinkohal olulisemad. Eesti on osa rahvusvahelistest säästva arendamise võrgustikest, alates ÜRO, Euroopa Liidu, Läänemere (Agenda21) ja lõpetades lähinaabritega. Põhiseadus sätestab looduse (varad) kui rahvusliku rikkuse. Ainulaadsena maailmas on meil säästva arengu seadus (RT I 1995, 31,384; RT I 1997, 48, 792). Käesoleva aasta algusest jõustus keskkonnamõjude hindamise ja auditeerimise seadus (RT I 2000, 54, 348). On ridamisi harukondlikke lühema- ja pikemaajalisi strateegiaid, on 6 nn baasstrateegiat, on peaministrit nõustav säästva arengu asjatundjate komisjon säästva arengu programmi üksikküsimuste läbitöötamiseks. On vabariigi valitsuse otsus alustada Eesti säästva arengu riikliku strateegia väljatöötamist, mille koordineerimine on delegeeritud Keskkonnaministeeriumile. Projekti “Eesti 21” tegevused olid ehk ühed Eestis tuleviku üle alanud diskussiooni

käivitajad: millist Eestit me tahame oma lastele; kas on mõistlik korrata Lääne ületootmis-ületarbimise arutut amokijooksu (Oja 2001) või on arukam õppida teiste kogemustest ja töötada välja Oma Tavatud Lahendused (Oja jt. 1999, 55–66). Strateegilise planeerimise ja seadusloome tasandil on *Eesti jätkusuutlikkuse institutsionaalsed eeldused pigem head, minimaalne institutsionaalne baas on olemas.*

Eesti inimarengu indeks kui Eesti sotsiaalse jätkusuutlikkuse näitaja

Sotsiaalset jätkusuutlikkust hindame inimarengu indeksi järgi. Eesti inimarengu indeks oli 1998. aastal 0,801, millega olime maailmas 46. kohal, kõrge inimarengutase-mega maade nimekirja lõpetamas, just enne keskmise tasemega maid (Eesti inimarengu aruanne 2000, 14). Eesti inimarengu indeks aastal 2000 oli 0,826, mis oli meid tõstnud 42. kohale (Vetik 2002, 9). Pooled Euroopa Liidu liikmesriigid on esimese 15 seas, esimese ringi kandidaatriigid kolmandas, neljandas ja viiendas kümnes.

Globaalses mõttes oleme rahvastiku kasvu poolest liiga jätkusuutlikud, see tähendab, et me ei anna “piisavat” panust üleilmse rahvastiku plahvatuslikku suurenemisse. Rahvastiku taastumise kohalt oleme pigem jätkusuutmatud, stabiilse rahvastiku taastumise jaoks peaks summaarne sündimuskordaja olema 2,1. 1999. aastal oli sündimuskordaja 1,24 (Eesti inimarengu aruanne 2000, 107), 2001. aastaks oli see tõusnud 1,34 peale (Vetik 2002, 101). Kui nii edasi, siis on reaalne oht kultuuriliselt lahustuda globaliseerivas maailmas, kuna me ei suuda tagada oma kultuuri säilimiseks minimaalselt vajalikku ühte miljonit inimest. Põhjamaade kogemus näitab, et sündimus ei suurene pikaajaliselt, vaatamata otsestele finantstoetusprogrammidele. Pigem on eelduspärane saavutada stabiilne rahvastik usu ja kindlustunde kaudu oma riigi tulevikku.

Eesti jätkusuutlikkuse majanduslikud eeldused

Rahvusvaheliselt on säästvate majandusindikaatorite väljatöötamine eestvedajad olnud OECD ja Maailmapank. OECD on välja töötanud säästva ühiskonna indikaatorite sarja (*OECD Proceedings 2000* ja *Towards ... 2000*). Maailmapank arendab jätkusuutliku säästmise (JS) indikaatori⁹ süsteemi. “Antud metodoloogia eeldab, et erinevad kapitalivormid on asendatavad ühest vormist teise. Seega ei pruugi loodusvarade ammendumine ja keskkonna degradeerumine (majandusliku tootmise tõttu) sugugi vähendada ühiskonna heaolu seni, kuni osa varude kaevandamisest saadud tuludest investeeritakse teistesse kapitalivormidesse. Alternatiivsed majandus- ning sektoraalsed poliitikad, mis soodustavad materiaalsete põhivarade amortisatsiooni ja loodusvarade ammutamisest saadud tulude tarbimist, pakkumata sealjuures täiendavaid investeeringuid inimressursside arenguks, võivad kaugemas tulevikus vähendada kogu rahvuslikku kapitalibaasi (või rikkust), mis on heaolu genereerimise alus. Antud jätkusuutliku arengu indikaatorid keskenduvad seega lisaks rahvusliku rikkuse hindamisele ka kapitalivoogude hindamisele. Lahutades välismaise netolaenamise kodumaistest koguinvesteeringutest, saame kodumaise kogusäästmise. Lahutades kogusäästmisest materiaalsete põhivarade kulumi, saame kodumaise netosäästmise, mida võib käsitleda makromajanduskasvu ühe peamise indikaatorina. Jätkusuutlik kodumaine säästmine

⁹ Ingl k *genuine saving as sustainability indicator*

on arvatud, lahutades netosäästmisest loodusvarude amendumise ja keskkonnanahjustustega kaasnevad kulud ja liites investeeringud inimkapitali. Selle tulemusena saame jätkusuutlikkuse indikaatori, mis lahti mõtestatult annab vastuse küsimusele, kuidas rahastatakse praegust riigi/ühiskonna arenguprotsessi (välislaenu, põhivarade amortisatsiooni maksed, loodusvarude ammutamine) või mille arvelt see protsess toimub (keskkonna saastamine, inimressursside halvenemine). Positiivne jätkusuutlik netosäästmise kõver näitab säästliku majanduse arengutrendi, mille tulemusena ühiskonna kogukapitaliväärtus (või rikkus) tõuseb. Negatiivne jätkusuutlik netosäästmise kõver viitab aga sellele, et ühiskond tarbib praegust kapitalibaasi tulevase majandusarengu arvelt (s.t areng ei ole jätkusuutlik). ... Antud jätkusuutlike indikaatorite väljatöötamine ja rakendamine Eestis võimaldaks seega hinnata avaliku sektori poliitikate mõju majanduse pikaajalisele arengule, mis põhineks selgesti määratletud eesmärkidel ja objektiivsetel hindamiskriteeriumidel. See omakorda võimaldab objektiivsemalt määratleda riigi tegelikku rikkust ning majanduse arengupotentsiaali ja piiranguid, võttes arvesse ka tulevaste põlvkondade vajadusi” (Nõmmann 2000, 7–8).

Maailmapanga sellekohases ülevaates oli 1997. a andmetel Eesti jätkusuutlik kodumaine säästmine 8,2% SKP-st, täpselt sama suur kui Suurbritannial (Hamilton 2000, 10–11). Poliitikauuringute Keskus Praxis täiendas ja kohandas Maailmapanga metoodikat ja sai 1995–1999. aasta keskmiseks jätkusuutlikkuse säästmismääraks kitsama definitsiooni korral 3,51% ja laiemal definitsiooni korral 9,45 % SKP-st. Sama perioodi keskmine Maailmapanga andmetel oli 7,82% SKP-st (Nõmmann jt 2002, 67). Maailmapanga andmetele tuginedes on toodud valikuliselt EL riikide ja kandidaatriikide, 5 suurima JS ja suurima CO₂ saastega riikide vastavad näitajad joonisel 1.

Joonist vaadates leiame üllatavalt, et (I) viis suurimat jätkusuutliku säästmise näitajatega riiki *ei ole* meile sugugi harjumuspärased Lääne heaolüühiskonnad, vaid hoopis traditsiooniliste jaotuste järgi pigem arengumaad; (II) ka Euroopa Liidu liikmesriikide ja kandidaatriikide järjestus on küllalt ebatraditsiooniline: kandidaatmaa Ungari edestab enamikku EL-i liikmeid. Muidu ennast edukaks pidav Eesti on esimese ringi kandidaatide seas viimane, samas kui II ringi kandidaat Slovakkia edestab Austriat, Soomet, Hispaaniat, Rootsit, Itaaliat ja Saksamaad; (III) Eestist suuremad kulutused süsinikdioksiidile on Euroopa riikidest ainult Bulgaarial ja kuuel mitte-Euroopa riigil. Kas see (tagantpoolt) II koht Euroopas ei peaks panema mõtlema neid, kes Eesti energiamajanduse üle otsuseid langetavad? Selles vallas on tulevik tume, praegune süsinikdioksiidi maks saab lähitulevikus ainult kasvada, ja mitte natuke, vaid kardetavasti kümneid kordi kaupa. Eestis on täna CO₂ saastekahju hüvitus 0,48 euro/t, mis 1000 liitri bensiini või diisli põletamisel võrdub 0,8576 euroga. 1998. a oli diisli CO₂ emissioonimaks kiloliitri kohta Taanis 36, Soomes 36,40, Hollandis 38,30, Norras 53,90 ja Rootsis 120,30 eurot (*Baltic ... 2000*). Viimasest faktist tulenevalt *on raske üldistada Eesti jätkusuutlikkuse majanduslikke eeldusi, oleme suhteliselt keskmisel positsioonil, välja arvatud energia tootmine ja sellest tulenev keskkonnatasakaalude rikkumine, eelkõige suure negatiivse süsinikubilansi tõttu, mis lähitulevikus läheb Eestile kõvasti maksma.*

Eesti jätkusuutlikkuse ökoloogilised eeldused

Ökoloogilise jätkusuutlikkuse mõõtmiseks on mitmeid erinevaid meetodikaid, nagu näiteks elava planeedi indeks (Living Planet Report 2000, 1–2), keskkonnaruum¹⁰, ökoloogiline jalajälg (ÖJ)¹¹, primaarne netotoodang¹², keskkonna taluvusvõime¹³ (Moffat 1996, 67–68, Bossel 1999). Neist Eesti jaoks on arvatud keskkonnaruum (Lahtvee 1995, 8–9) ja ökoloogiline jalajälg (Living Planet Report 2000, 27). Elava planeedi indeks on 1970. aastast, kui see oli 100%, vähenenud 1999. aastaks 67%-ni. Eesti ökoloogilist jätkusuutlikkust kirjeldame ökoloogilise jalajälje meetodikat kasutades¹⁴.

Eesti oli Elava Planeedi 2000. aasta Raportis maailmas 14. kohal ja 2002. aasta Raportis 16. kohal, aga kahjuks 152 riigi hulgast tagantpoolt, s.o ökoloogilise jätkusuutlikkuse (või hoopis jätkusuutmatuse?) edetabelis, mis on arvatud 152 riigi kohta – kõigi nende kohta, kelle rahvaarv ületab ühe miljoni. Lisaks ökoloogilisele jalajäljele on arvatud ökoloogiline defitsiit (ÖD) ehk puhverduisvõime, s.t kui palju on igal riigil tinglikes pinnauhikutes saasta siduvat loodust. Mida suurem on ÖD ehk puhverduisvõime, seda säästvam on riik (Living Planet Report 2000, Living Planet Report 2002).

Joonisel 1 oleme jätkusuutliku säästmise indikaatorile lisaks toonud samade riikide kohta ökoloogilise jalajälje ja ökoloogilise defitsiidi. Ja pilt on hoopis teine: edu hinnaks on suur ökoloogiline jalajälg, s.t surve loodusele ja üldjuhul negatiivne (v.a Põhjamaad) ökoloogiline defitsiit. Joonis kirjeldab ilmekalt Lääne tsivilisatsiooni keskendumist ainult majandusliku kapitali kasvule keskkonna ja inimkapitali arvelt. Säästva arendamise sisu on teiste sõnadega kõigi kolme kapitali võrdeline kasvatamine.

Ökoloogilise jätkusuutlikkuse seisukohalt ei saa küll Põhjamaadele ja/või Iirimaale “järele jõudmist” eesmärgiks seada. Pigem vastupidi, jätkusuutliku ühiskonnakorra loomisega, Säästva Eesti Idee tegeliku elluviimisega võiksime olla eeskujuks nii mõnelegi traditsioonilisele kasumiusksle healuriigile.

¹⁰ Ingl k *Environmental space*

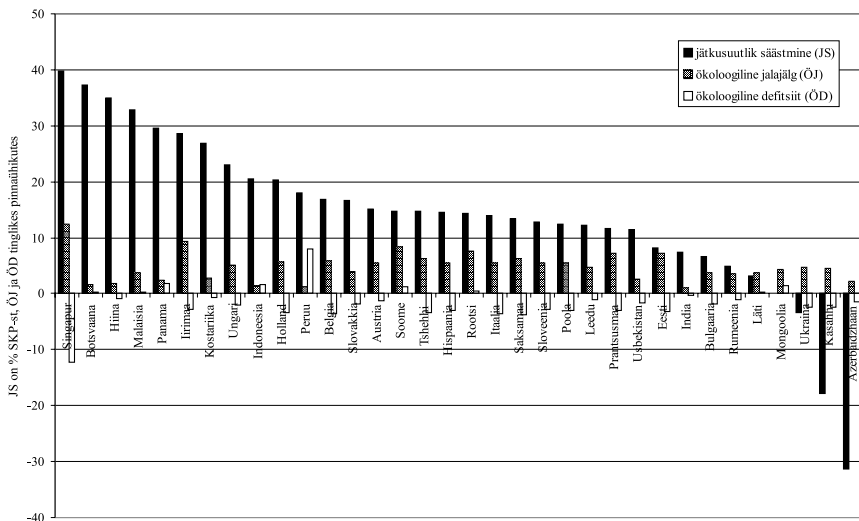
¹¹ Ingl k *Ecological Footprint*

¹² Ingl k *Net Primary Production*

¹³ Ingl k *Carrying Capacity*

¹⁴ Lühidalt iseloomustab ökoloogiline jalajälg inimese survet keskkonnale, mida arvestatakse arvestuslikes pinnauhikutes inimese kohta. ÖJ mõõdab toidu, toodete ja energia tarbimist antud territooriumil võrrelduna bioloogiliselt produktiivse maa või mere pindalaga, ehk ressursside hulgaga, mida on vaja tarbimise rahuldamiseks ja saaste absorbeerimiseks (sidumiseks –looduslikeks komponentideks lahutamiseks aineriingetes taaskasutamiseks). Kuna erinevatel ökosüsteemidel on erinev produktiivsus ja saaste sidumisvõime, siis vastava koeffitsiendiga läbi arvatades saadaksegi arvestuslik pinnauhik. Ökoloogilise jalajälje (kui surve) ja bioakumulatsiooni (kui sidumisvõime) vahe avaldub ökoloogilise defitsiidina (ÖD). Mida suurem positiivne ökoloogiline defitsiit on, seda jätkusuutlikum on riik. Ja vastupidi. (<http://www.panda.org>)

Joonis 1. Riikide võrdlus jätkusuutliku säästmise (JS), ökoloogilise jalajälje (ÖJ) j aökoloogilise defitsiidi (ÖD) alusel. Jätkusuutlikum on suurima JS-ga, ÖJ <2,18 ja positiivse ÖD-ga. (Hamilton 2000, Living Planet Report 2000)

Maailmas on keskmiselt vaja inimese kohta 2,18 tinglikku pinnaihikut, et olla ökoloogiliselt tasakaalus. Eesti pindalast (4 522 726 ha) moodustavad metsaga kaetud ja põllumajandusmaad kokku 81,3%, mis teeb süsinikku siduvaks pinnaks 3 676 976 ha. Jagades selle rahvaarvuga 1 370 500 (Eesti Inimarengu aruanne 2000), saame inimese kohta 2,68 ha produktiivset maad. Meil on looduslike tingimuste poolest eeldus olla ka ökoloogiliselt tasakaalus. Maailma keskmise säästva taseme – 2,18 tingliku pinnaihikuga võrreldes oli eestlase jalajalg 2000. aastal 7,12 ja 2002. aastal 4,94 tinglikku pinnaihikut inimese kohta.

Lõpetuseks

Kas ka avalik sektor keskkonnareformi (Strandberg jt 2000, Mander jt 2001) oma prioriteediks seab, riiklike investeeringute programmi lülitab või otsustab hoopis pikaajalisi võlakirju emitteerida, näitab aeg. Asjatundjad on oma arvutused ja ettepanekud teinud ja tõestanud, kuidas saavutada pikaajaline konkurentsiedu, kuidas seni deklareeritud jätkusuutlikkust ka tegelikkuses ellu viia, säilitades tänase heaolu taseme ja kasutades Eestil täna, siin ja praegu olevaid eeliseid. Nüüd on järg teie käes, proud ja härrad otsustajad!

Kirjandus

Baltic Environmental Forum 2000. 2nd *Baltic State of the Environment Report based on environmental indicators*. Riga. BEF.

Bossel, H. 1999. *Indicators for Sustainable Development: Theory, Method, Applications. A Report to the Balaton Group*. Winnipeg, Manitoba Canada. International Institute for Sustainable Development.

Eesti inimarengu aruanne 2000. Tallinn.

Hamilton, K. 2000. Genuine Saving as a Sustainability Indicator. The World Bank Environment Department Papers No 77 "Towards Environmentally and Socially Sustainable Development".

Kaasik T., Peterson K. & Kaldaru, H. 1996. *Inimene ja keskkond. Muutused eesti keskkonnateadvuses 1983–1994, võrdlusjooni maailmaga*. Tallinn: SEI Tallinn.

Lahtvee, V. 1995. *Säästliku Eesti suunas*. Tallinn. Eesti Roheline Liikumine.

Lang, S. 1999. *Results from the Opinion Poll on: Nature Concepts, Environmental Consciousness and Behaviour in Estonia*. University of Köln. Baltic Environmental Forum. The Regional Environmental Centre for Central and Eastern Europe.

Lauristin, M., Timak, R. & Vihalemm, P. 1985, Keskkonnateadvus – arusaamad ja hinnangud. *Eesti Loodus* nr 6, 1985.

Living Planet Report 2000. WWF-World Wide Fund For Nature. Gland. Switzerland. Interneti väljatrükk seisuga 18. jaanuar 2001. <http://www.panda.org>,

Living Planet Report 2002. WWF-World Wide Fund For Nature. Gland. Switzerland. Interneti väljatrükk seisuga 10. mai 2002. http://www.panda.org/news_facts/publications/general/livingplanet/lpr02.cfm

Mander, Ü., Strandberg, M., Muring, T. & Remm, K. 2001. Wetlands as Essential Basis for Sustainable Development: Estonian Case. *Proc. Of the 3rd Int. Conf. On Ecosystems and Sustainable Development*, (trükis).

Merenäkk, T. 2000. Saabuv sajad ja Eesti biofilosoofia. Kogumikus "Tekst ja loodus". Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Moffat, I. 1996. *Sustainable Development: principles, analyses and policies*. New York-London: The Parthenon Publishing Group Limited.

Moor, A. 1998. *Hingepuu*. Tartu: Kirjastus Elmatar.

Nõmmann, T. 2000. *Indicators for Pursuing Policies Leading Towards Sustainable Development. Report under Annex II Grant Contract No. 00/100002*. Tallinn. ÜRO Arenguprogamm/Praxis.

Nõmmann, T., Luiker, L. & Eliste P. 2002. *Eesti arengu alternatiivne hindamine – jätkusuutlikkuse näitajad*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus PRAXIS.

OECD Proceedings 2000. Framework to Measure Sustainable Development. An OECD Expert Workshop. Paris. Organisation for Economic Co-operation and Development.

- Oja, A. 2001. Tasakaal inimõiguste ja inimkohustuste vahel – tänane utopia, homme paratamatus. Inimkohustuste konventsioon – jätkusuutliku tsivilisatsiooni möödapääsmatu eeltingimus. Tartu Ülikooli filosoofiaosakonna almanahhis: Eesti filosoofia: mis see on? (trükkis).
- Oja, A., Strandberg, M. & Muring, T. 1999. Eestis on levinud 2 ideoloogiat: I – järeeljoos II – Oma Tee. Ökoloogiliste ja infotehnoloogiate sünergism kui üks võimalik Oma Tee Haru? Kogumikus: T. Merenäkk, ja P. Joandi, (koost) Kaarel Liidak – 110. *Maarahva elujõud* III. Tartu. Elmatar.
- Oole, K. & Kasemets, A. 2000. Riiklikult tähtsate küsimuste arutelu. Riigikogu toimetised nr 1. Riigikogu Kantselei.
- Strandberg, M., Muring, T. & Mander, Ü. 2000. Põlevkivile on alternatiiv. Postimees, juuli 15.
- Towards Sustainable Development* 2000. Indicators to measure progress. Proceedings of the OECD Rome Conference. Paris. OECD.
- Uljas J., Hellström K. & Sagara, K. 1996. *Hiiumaa ja biidlane. Sotsioloogiline uurimus*. Kärkla: Lääne-Eesti Saarestiku Biosfääri Kaitseala Hiiumaa Keskus.
- Vetik, R. (toim). 2002. *Eesti inimarengu aruanne 2002*. Inimarengu trendid ja poliitika kujundamine. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.

LISA 3. INIMKOHUSTUSTE KONVENTSIOON

AHTO OJA

Tuleb kehtestada Inimkonna Kohustuste Konventsioon¹⁵

Selleks, et inimese kui liigi jätkumise eeldusi suurendada just Lääne tsivilisatsiooni, “Maailma Arengu Veduri” ja rahvusvahelise õiguse kontekstis, **on vältimatu saavutada tasakaal inimese ja looduse suhetes ning tagada rahvusvahelise konventsiooniga selle muutmine kõigile kohustuslikuks.**

Esimesi katsetusi sellise konventsiooni loomiseks on juba ka tehtud nii akadeemilistes ringkondades (Berry 1999), kui ka rahvusvahelisel valitsusvälisel tasandil Maa Harta visandamisel (Earth Council, 1999). Siinkohal on esitatud süntees nendest kui Inimkonna Kohustuste Konventsiooni üks võimalik algtekst.

Inimkohustuste Konventsiooni visand I

Visand põhineb 1995. aastal Rahvusvahelise Keskkonnaseaduse Nõukogu (*ICEL International Council of Environmental Law*) poolt välja töötatud Rahvusvahelisel Keskkonna ja Arengu Lepingul (*ICEL International Convent on Environment and Development*), mida on oluliselt täiendatud nelja rahvusvaheliselt enim tuntud tasakaalustatud arenguprintsiipe sätestava dokumendiga:

1972. aastal ÜRO Stockholmi Inimese ja Keskkonna Konverentsil vastu võetud “Inimese ja Keskkonna Deklaratsioon” (S);

1982. aastal välja töötatud Looduse Maailmaharta (C);

1992. aastal Rio de Janeiros ÜRO Maailma Tippkohtumisel vastu võetud “Rio Keskkonna ja Arengu Deklaratsioon” (R);

Maa Nõukogu (*Earth Council*) koordineerimisel väljatöötatud Maa Harta (MH).

Numbrid ja tähed iga eelduse järel näitavad vastava peatüki numbrit viidatavast dokumendist.

Kõik rõhutatud tekstis on autoripoolsed.

1. Keskkonnakaitse ja säästev areng on eluliselt olulise, olemusliku tähtsusega inimese tervise ja heaolu jaoks meie lõplike ressursside ja piiratud taluvusvõimega planeedil. Selleks tuleb kaitsta Maa ökosüsteemide terviklikkust ja seda taastada, pöörates erilist tähelepanu bioloogilisele mitmekesisusele ja elu taastootvatele loodusprotsessidele. (S 13; C 2; R 1, 4; MH 5)

2. Maad ja elu mitmekesisust, Loodust kui tervikut tuleb austada; iga eluvorm on unikaalne ja väärrib kaitset ning õigust olemasolule sõltumata sellest, mis kasu inimkond temast saab. Kõiki elusolendeid tuleb kohelda austuse ja tähelepanuga ning kaitsta kurjuse ning põhjendamatu hävitamise eest. Tuleb hoolida Maa elu kogumist arusaama, armastuse ja kaastundega. (C preambula, 1; MH 1, 2, 7)

¹⁵ Modifitseeritud, põhineb artiklil: Oja A. 2002. Inimkohustuste konventsioon – jätkusuutliku tsivilisatsiooni mõõdapääsmatu eeltingimus. Eenmaa H. (toim.) Eesti filosoofia: mis see on (lk 85–98)? Tallinn: SE&JS.

3. Globaalne keskkond on sõltumata riigipiiridest (nii riikide kontrolli all kui nendest sõltumata, st üle rahvuslike riigipiiride) kogu inimkonna ühine hool (*common concerns*), praegused põlvkonnad hoiavad seda tulevaste põlvkondade jaoks usaldusväärset. **Kõigil isikutel on kohustus** kaitsta ja säilitada keskkonda; **igal põlvkonnal lasub vastutus** aru saada oma tegevusvabaduse piiridest ja tegutseda vastavalt nendele nii, et tulevased põlvkonnad päriksid maailma, mis suudaks nende vajadused rahuldada. Tuleb tagada Maa heldekäelisus ja ilu nii praeguste kui tulevastele põlvkondadele. (S 2, 4; C 3; R 4; MH 4)

4. Selleks, et saavutada arengu muutumine tasakaalustatud protsessiks, peavad keskkonnakaitse ja -juhtimine olema arengupüüdluste (planeerimise) tervikut moodustavaks osaks; vastavalt ÜRO Põhikirjale ja rahvusvahelise seadusandluse printsiipidele **on riikidel** lisaks suveräänsele õigusele oma ressursse majandada sellega seonduv **vastutus**:

- o kaitsta ja säilitada keskkonda oma jurisdiktsiooni või kontrolli all olevates piirkondades;
- o kindlustada, et nende jurisdiktsiooni või kontrolli all olevates piirkondades toimuvad tegevused ei põhjusta tõsiseid kahjulikke tagajärgi teiste riikide keskkonnale; et nendel ei ole piire ületavat mõju;
- o teha selle lepingu elluviimiseks heas usus koostööd teiste riikidega, samuti asjatundlike valitsusvaheliste ja valitsusväliste organisatsioonidega;
- o looduslike ressursside kasutamisel viia jätmete tekkimine miinimumini, kindlustada taastuvate ressursside jätkusuutlik kasutamine ning samuti energia tootmisel ja kasutamisel arendada välja ja rakendada kõige efektiivsemaid ja keskkonnoahutumaid tehnoloogiaid. (S 7, 14, 21; C 4, 7; R 4, 12)

5. Kõik riigid ja inimesed peavad tegema koostööd, soodustamaks tervishoidu, sotsiaalset heaolu ja keskkonna kvaliteeti, selleks et juurida välja vaesus ja ebavõrdsus, mis on imperatiiviks nii eetilises, sotsiaal- ja keskkonnaalaldkonnas. See asendamatut nõuet saavutatav ainult jätkusuutmatute tootmis- ja tarbimismooduste elimineerimisega ja adekvaatse rahvastikupoliitikaga. (R 5, 7, 8; MH 11)

Selleks tuleb:

- o võtta omaks tarbimise, tootmise ja taastootmise viisid, mis austavad ja kaitsevad Maa regenereerivaid võimeid, inimõigusi ja ühiskonna heaolu,
- o kindlustada, et majandustegevus, sealhulgas maailmakaubandus, toetab ja edendab inimarengu võrdsuslikul ja alalhoidval viisil,
- o kinnitada ja propageerida soolist võrdsust kui üht säästvat arengu eeltingimust. (MH 9, 10, 12)

6. Riikidel lasub kohustus ennetada, vältida ja minimeerida inimtegevuse poolt põhjustatud oluliste ning pöördumatute kahjustuste tekitamist keskkonnale; keskkonnale potentsiaalselt ohtlike tegevuste lubamist ei tohi põhjendada täieliku teadusliku argumentatsiooni puudumisega, valida tuleb suurima ettevaatlikkuse tee. (C 1; R 5, 18, 19; MH 6)

7. Riigid peavad võtma tarvitusele kõik vajalikud abinõud, et tagada olukord, kus keskkonna kaitsekulud ja keskkonnale tekitatud kahju või oht kahju tekkimiseks välditakse või kompenseeritakse täielikult kahju tekitaja, kas isiku või organisatsiooni poolt. Samuti nagu ka kõik kulutused, mis on tehtud kahjustuste-eelse olukorra taastamiseks, välja arvatud juhtudel, kus sellise kulude hüvitamise või keskkonna taastamise kulude kandmise sätestab rahvuslik või rahvusvaheline seadusandlik akt.

Riikidel on õigus kaitsta end ja saada hüvitust oluliste keskkonnakahjude eest, mis võivad tekkida väljaspool nende jurisdiktsiooni toimuvate tegevuste tagajärjel. (S 22; C 12; R 13)

8. Riigid hakkavad hindama kõigi olulist keskkonnamõju omavate tegevuste mõju keskkonnale ja hakkavad sisestama nende mõjude täielikke sotsiaalseid ja keskkonnakulusid mõjude maksumuse arvestusse. (C11; R17)

9. Riigid peavad keskkonna kaitseks looma ja käigus hoidma seadusandlikke, administratiivseid, uurimise ja seire raamistikke, osutades täielikku ja võrdset tähelepanu nii keskkonnakaitselistele kui ka majanduslikele, nii sotsiaalsetele kui ka kultuurilistele faktoritele. Riigid peaksid eriti:

- o vaatama regulaarselt läbi oma integreeritud planeerimise ja arendustegevuse poliitika ja avalikustama tulemused;
- o tagama valitsemisüsteemi läbipaistvuse ja kindla vastutuse ning juurdepääsu informatsioonile, otsustamises osalemisele ja õiglusele;
- o arendama või täiustama huvitatud inimeste, gruppide, organisatsioonide, põlisrahvaste ja kohalike kogukondade keskkonnakaitseliste otsuste langetamises osalemise mehhanisme kõikidel tasanditel ning võimaldama efektiivset juurdepääsu kõikidele keskkonda mõjutanud kriminaal- ja halduskohtulahenditele;
- o kedagi diskrimineerimata austama ja kaitsma kõigi inimeste õigusi väärikusele, füüsilisele tervisele ja vaimset heaolu toetavale looduslikule ja sotsiaalsele keskkonnale;
- o integreerima säästva arengu edendamiseks vajalikud teadmised, väärtused ja oskused ülemaailmsesse, riiklikku ja kohalikku haridussüsteemi ja eluajaksesse õppimisse;
- o edendama ülemaailmset ökosüsteemide uurimist ja kogukondi Maast hoolima mõjutavate teadmiste levitamist ning rakendamist;
- o selgitama välja looduslike ressursside kasutamise täielikud sotsiaalsed ja majanduslikud kulud (väliskulud) ja kindlustama loodud lisaväärtuse/sissetulekute võrdse jagamise. (S 18, 20; R 9, 10, 22; MH 8, 13, 14, 15)

10. Tuleb luua rahu- ja koostöökultuur, ehitada ühiskondi, mis on vabad, õiglased, osavõtlilikud, alalhoidlikud ja rahumeelsed, sest õiglus, rahu, areng ja keskkonna kaitse ning majandamine on jagamatud, teineteisest lahutamatud, vastastikusel sõltuvuses ja eluliselt vajalikud terviklikuks loomiseks. Riikidel on kohustus/vastutus (responsibility) luua eeldused keskkonnateadliku kodanikkonna tekkeks, kellel oleks teadmised, oskused ja moraalsed väärtused, mis võimaldaksid kaitsta ja säilitada keskkonda ja saavutada jätkusuutlik ühiskonnakord. Selleks tuleb riikidel:

- o püüelda tarkuse ja rahu poole;
- o rääkida ja käituda siiralt ning suhtuda üksteisesse ausameelselt ja õiglaselt;
- o tegutseda vägivaldsete, rakendada laiahaardelisi strateegiaid vägivaldsete konfliktide ärahoidmiseks ja kasutada ühist probleemilahendust toime tulekuks ja konfliktide lahendamiseks;
- o õpetada vastastikust mõistmist, tolerantsust, andestamist, kõigi rahvaste solidaarsust ja toetada kultuuride ning religioonide vahelist dialoogi ning koostööd;
- o likvideerida tuumarelvad ja muud relvad, mille võimuses on valimatu ja suunamatu hävitustöö;

- o demilitariseerida rahvuslikud kaitsesüsteemid mitteprovotseeriva kaitse tasandini ja kasutada militaarressursse rahutaotlevatel eesmärkidel;
- o kaitsta keskkonda laiaulatuslike, pikaajaliste või tõsiste sõjaväelise tegevuse poolt tekitatud kahjude eest;
- o veenduda, et globaalsüsteemi, maalähedase orbiidi ja avakosmose uurimine ja kasutamine on keskkonnakaitset, alalhoidlikkust ja rahu toetav;
- o tunnetada, et rahu on terviklikkus, mis saavutatakse, kui ollakse tasakaalus ja harmoonias iseenda, teiste inimeste, teiste kultuuride, muu elava, Maa iga teise osaga, mille hulka ka ise kuulume. (S 1; R 25; MH 3, 16)

LISA 4. JOHANNESBURGI DEKLARATSIOON – THE JOHANNESBURG DECLARATION ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT

4 September 2002

The Johannesburg Declaration on Sustainable Development¹⁶

From our Origins to the Future

1. We, the representatives of the peoples of the world, assembled at the World Summit on Sustainable Development in Johannesburg, South Africa from 2-4 September 2002, reaffirm our commitment to sustainable development.
2. We commit ourselves to build a humane, equitable and caring global society cognizant of the need for human dignity for all.
3. At the beginning of this Summit, the children of the world spoke to us in a simple yet clear voice that the future belongs to them, and accordingly challenged all of us to ensure that through our actions they will inherit a world free of the indignity and indecency occasioned by poverty, environmental degradation and patterns of unsustainable development.
4. As part of our response to these children, who represent our collective future, all of us, coming from every corner of the world, informed by different life experiences, are united and moved by a deeply-felt sense that we urgently need to create a new and brighter world of hope.
5. Accordingly, we assume a collective responsibility to advance and strengthen the interdependent and mutually reinforcing pillars of sustainable development – economic development, social development and environmental protection – at local, national, regional and global levels.
6. From this Continent, the Cradle of Humanity we declare, through the Plan of Implementation and this Declaration, our responsibility to one another, to the greater community of life and to our children.
7. Recognizing that humankind is at a crossroad, we have united in a common resolve to make a determined effort to respond positively to the need to produce a practical and visible plan that should bring about poverty eradication and human development.

From Stockholm to Rio de Janeiro to Johannesburg

8. Thirty years ago, in Stockholm, we agreed on the urgent need to respond to the problem of environmental deterioration. Ten years ago, at the United Nations Conference on Environment and Development, held in Rio de Janeiro, we agreed that the protection of the environment, and social and economic development are fundamental to sustainable development, based on the Rio Principles. To achieve such development, we adopted the global programme, Agenda 21, and the Rio Declaration, to which we reaffirm our commitment. The Rio Summit was a significant milestone that set a new agenda for sustainable development.
9. Between Rio and Johannesburg the world's nations met in several major conferences under the guidance of the United Nations, including the Monterrey Conference on Finance for Development, as well as the Doha Ministerial Conference. These conferences defined for the world a comprehensive vision for the future of humanity.
10. At the Johannesburg Summit we achieved much in bringing together a rich tapestry of peoples and views in a constructive search for a common path, towards a world that respects

¹⁶ http://www.johannesburgsummit.org/html/documents/summit_docs/1009wssd_pol_declaration

and implements the vision of sustainable development. Johannesburg also confirmed that significant progress has been made towards achieving a global consensus and partnership amongst all the people of our planet.

The Challenges we Face

11. We recognize that poverty eradication, changing consumption and production patterns, and protecting and managing the natural resource base for economic and social development are overarching objectives of, and essential requirements for sustainable development.

12. The deep fault line that divides human society between the rich and the poor and the ever-increasing gap between the developed and developing worlds pose a major threat to global prosperity, security and stability.

13. The global environment continues to suffer. Loss of biodiversity continues, fish stocks continue to be depleted, desertification claims more and more fertile land, the adverse effects of climate change are already evident, natural disasters are more frequent and more devastating and developing countries more vulnerable, and air, water and marine pollution continue to rob millions of a decent life.

14. Globalization has added a new dimension to these challenges. The rapid integration of markets, mobility of capital and significant increases in investment flows around the world have opened new challenges and opportunities for the pursuit of sustainable development. But the benefits and costs of globalization are unevenly distributed, with developing countries facing special difficulties in meeting this challenge.

15. We risk the entrenchment of these global disparities and unless we act in a manner that fundamentally changes their lives, the poor of the world may lose confidence in their representatives and the democratic systems to which we remain committed, seeing their representatives as nothing more than sounding brass or tinkling cymbals.

Our Commitment to Sustainable Development

16. We are determined to ensure that our rich diversity, which is our collective strength, will be used for constructive partnership for change and for the achievement of the common goal of sustainable development.

17. Recognizing the importance of building human solidarity, we urge the promotion of dialogue and cooperation among the world's civilizations and peoples, irrespective of race, disabilities, religion, language, culture and tradition.

18. We welcome the Johannesburg Summit focus on the indivisibility of human dignity and are resolved through decisions on targets, timetables and partnerships to speedily increase access to basic requirements such as clean water, sanitation, adequate shelter, energy, health care, food security and the protection of bio-diversity. At the same time, we will work together to assist one another to have access to financial resources, benefit from the opening of markets, ensure capacity building, use modern technology to bring about development, and make sure that there is technology transfer, human resource development, education and training to banish forever underdevelopment.

19. We reaffirm our pledge to place particular focus on, and give priority attention to, the fight against the worldwide conditions that pose severe threats to the sustainable development of our people. Among these conditions are: chronic hunger; malnutrition; foreign occupation; armed conflicts; illicit drug problems; organized crime; corruption; natural disasters; illicit arms trafficking; trafficking in persons; terrorism; intolerance and incitement to racial, ethnic, religious and other hatreds; xenophobia; and endemic, communicable and chronic diseases, in particular HIV/AIDS, malaria and tuberculosis.

20. We are committed to ensure that women's empowerment and emancipation, and gender equality are integrated in all activities encompassed within Agenda 21, the Millennium Development Goals and the Johannesburg Plan of Implementation.

21. We recognize the reality that global society has the means and is endowed with the resources to address the challenges of poverty eradication and sustainable development confronting all humanity. Together we will take extra steps to ensure that these available resources are used to the benefit of humanity.

22. In this regard, to contribute to the achievement of our development goals and targets, we urge developed countries that have not done so to make concrete efforts towards the internationally agreed levels of Official Development Assistance.

23. We welcome and support the emergence of stronger regional groupings and alliances, such as the New Partnership for Africa's Development (NEPAD), to promote regional cooperation, improved international co-operation and promote sustainable development.

24. We shall continue to pay special attention to the developmental needs of Small Island Developing States and the Least Developed Countries.

25. We reaffirm the vital role of the indigenous peoples in sustainable development.

26. We recognize sustainable development requires a long-term perspective and broad-based participation in policy formulation, decision-making and implementation at all levels. As social partners we will continue to work for stable partnerships with all major groups respecting the independent, important roles of each of these.

27. We agree that in pursuit of their legitimate activities the private sector, both large and small companies, have a duty to contribute to the evolution of equitable and sustainable communities and societies.

28. We also agree to provide assistance to increase income generating employment opportunities, taking into account the International Labour Organization (ILO) Declaration of Fundamental Principles and Rights at Work.

29. We agree that there is a need for private sector corporations to enforce corporate accountability. This should take place within a transparent and stable regulatory environment.

30. We undertake to strengthen and improve governance at all levels, for the effective implementation of Agenda 21, the Millennium Development Goals and the Johannesburg Plan of Implementation.

Multilateralism is the Future

31. To achieve our goals of sustainable development, we need more effective, democratic and accountable international and multilateral institutions.

32. We reaffirm our commitment to the principles and purposes of the UN Charter and international law as well as the strengthening of multi-lateralism. We support the leadership role of the United Nations as the most universal and representative organization in the world, which is best placed to promote sustainable development.

33. We further commit ourselves to monitor progress at regular intervals towards the achievement of our sustainable development goals and objectives.

Making it Happen!

34. We are in agreement that this must be an inclusive process, involving all the major groups and governments that participated in the historic Johannesburg Summit.

35. We commit ourselves to act together, united by a common determination to save our planet, promote human development and achieve universal prosperity and peace.

36. We commit ourselves to the Johannesburg Plan of Implementation and to expedite the achievement of the time-bound, socio-economic and environmental targets contained therein.

37. From the African continent, the Cradle of Humankind, we solemnly pledge to the peoples of the world, and the generations that will surely inherit this earth, that we are determined to ensure that our collective hope for sustainable development is realized.

We express our deepest gratitude to the people and the Government of South Africa for their generous hospitality and excellent arrangements made for the World Summit on Sustainable Development.

LISA 5. ÜRO MILLENNIUMI ARENGUEESMÄRGID – UN MILLENNIUM DEVELOPMENT GOALS

The global challenge: Goals and targets¹⁷

The Millennium Development Goals are an ambitious agenda for reducing poverty and improving lives that world leaders agreed on at the Millennium Summit in September 2000. For each goal one or more targets have been set, most for 2015, using 1990 as a benchmark:

1. Eradicate extreme poverty and hunger

Target for 2015: Halve the proportion of people living on less than a dollar a day and those who suffer from hunger.

More than a billion people still live on less than US\$1 a day: sub-Saharan Africa, Latin America and the Caribbean, and parts of Europe and Central Asia are falling short of the poverty target.

2. Achieve universal primary education

Target for 2015: Ensure that all boys and girls complete primary school.

As many as 113 million children do not attend school, but the target is within reach. India, for example, should have 95 percent of its children in school by 2005.

3. Promote gender equality and empower women

Targets for 2005 and 2015: Eliminate gender disparities in primary and secondary education preferably by 2005, and at all levels by 2015.

Two-thirds of illiterates are women, and the rate of employment among women is two-thirds that of men. The proportion of seats in parliaments held by women is increasing, reaching about one third in Argentina, Mozambique and South Africa.

4. Reduce child mortality

Target for 2015: Reduce by two thirds the mortality rate among children under five

Every year nearly 11 million young children die before their fifth birthday, mainly from preventable illnesses, but that number is down from 15 million in 1980.

5. Improve maternal health

Target for 2015: Reduce by three-quarters the ratio of women dying in childbirth.

In the developing world, the risk of dying in childbirth is one in 48, but virtually all countries now have safe motherhood programmes.

6. Combat HIV/AIDS, malaria and other diseases

Target for 2015: Halt and begin to reverse the spread of HIV/AIDS and the incidence of malaria and other major diseases.

Forty million people are living with HIV, including five million newly infected in 2001. Countries like Brazil, Senegal, Thailand and Uganda have shown that the spread of HIV can be stemmed.

¹⁷ <http://www.un.org/millenniumgoals/index.html>, <http://www.undp.org/mdg>

7. Ensure environmental sustainability

Targets:

- *Integrate the principles of sustainable development into country policies and programmes and reverse the loss of environmental resources.*
- *By 2015, reduce by half the proportion of people without access to safe drinking water.*
- *By 2020 achieve significant improvement in the lives of at least 100 million slum dwellers.*

More than one billion people lack access to safe drinking water and more than two billion lack sanitation. During the 1990s, however, nearly one billion people gained access to safe water and the same number to sanitation.

8. Develop a global partnership for development

Targets:

- *Develop further an open trading and financial system that includes a commitment to good governance, development and poverty reduction – nationally and internationally*
- *Address the least developed countries' special needs, and the special needs of landlocked and small island developing States*
- *Deal comprehensively with developing countries' debt problems*
- *Develop decent and productive work for youth*
- *In cooperation with pharmaceutical companies, provide access to affordable essential drugs in developing countries*
- *In cooperation with the private sector, make available the benefits of new technologies – especially information and communications technologies.*

Many developing countries spend more on debt service than on social services. New aid commitments made in the first half of 2002 could mean an additional \$12 billion per year by 2006.

LISA 6. MAA HARTA¹⁸

Seisuga 2000.a.

Tõlge eesti keelde

Meie mitmekesisel maailmas, kus kõik sõltuvad kõigest ja kõigist, on oluline, et meie, Maa rahvas, mõistaksime ning tunnustaksime oma vastutust üksteise, suureneva ühiskonna ja tulevaste põlvete ees. Oleme jõudnud ajaloo kriitilisse staadiumisse, mil peame ühinema, et luua uus globaalne kord, mille alustaladeks oleksid austus elu vastu, keskkonnakaitse, vabadus ja õiglus, alalhoidlik inimareng ning rahukultuur. Me oleme ühise saatusega ühtne inimkond ja ühtne ühiskond.

Maa, meie kodu

Inimkond on osa tohutust pidevalt arenevast universumist. Maa, meie kodu, elab ja moodustab unikaalse elu kogumi. Loodusjõud muudavad eksisteerimise meie jaoks paljudel viisidel ja ohtlikuks seikluseks, kuid needsamad Maa keskkonnatingimused on vajalikud elu evolutsiooniks. Maa elu kogumi heaolu, inimlike õiguste nautimine ja kultuuri areng sõltuvad tervikliku bisfääri hoidmisest, peamiselt aga saastamata õhu, puhta vee, viljakate muldade ja taimede, loomade ning ökosüsteemide rikkalikkusest. Piiratud ressurssidega globaalne keskkond on kogu inimkonna esmaseks ühiseks hooleks ja mureks. Maa elujõulisuse, mitmekesisuse ja ilu kaitsmine on meie püha kohus.

Globaalne hetkesituatsioon

Maa ühtne kogukond seisab määrava hetke ees. Tootmise ja tarbimise dominantsetel mustritel on oma osa elukeskkonna laastamisel – globaalne soojenemine, õhu, maapinna ja vee ulatuslik saastatus, liikide massiivne väljasuremine ja ressursside kahanemine. Kõik see kahju on tekkinud majanduskasvu tõttu ja nimel, kasvust tulenev kasu on aga ebaõiglane ning ebasäästlik. Ebaõiglus, vaesus, nälg, võhiklus, korrupsioon, kuritegevus ja vägivald ning relva-konfliktid on laiaulatuslikud ja põhjustavad suurel hulgal kannatusi. Ootamatult suur rahvastikukasv on omakorda tugevdanud survet ökosüsteemidele ning koormanud üle sotsiaalsed ning majanduslikud süsteemid. Globaalse turvalisuse alused on ohus. Fundamentaalselt vajavad muutmist meie suhtumine, väärtused, elustiil ning valitsemisviis.

Meie ees olev valik

Valik on meie: ülemaailmse partnerluse abil hoolida Maast ja üksteisest või võtta osa iseenda ning elu mitmekesisuse hävitamisest. Meil on teadmisi ja tehnoloogiaid, et majandada hästi ja kanda hoolt võrdselt kõigi vajaduste eest, samas vähendades oma mõju ja survet keskkonnale. Globaalse kodanikuühiskonna esilekerkimine loob uusi võimalusi demokraatliku ja humanitse maailma ehitamiseks, mis kindlustaks austusega suhtumise inimõigustesse ning propageeriks bioloogilist ja kultuurilist mitmekesisust. Võime harmoniseerida vabaduse vastutusega, mitmekesisuse terviklikkusega, individuaalsed huvid üldise heaoluga, lühiajalised eesmärgid pikaajalistega. Meie keskkonna käekäik ning, majanduslikud, poliitilised, sotsiaalsed ja spirituaalsed probleemid on omavahel seotud ja seetõttu on võimalik koostöö kaudu arendada välja integreeritud strateegiad nendega toimetulekuks.

Ülemaailmne vastutus

Need taotlused täituvad ainult sel juhul, kui inimesed kõikjal otsustavad elada ülemaailmset vastutust tundes, sidudes end nii kogu Maa kogukonna kui ka kohalike kogukondadega.

¹⁸ <http://www.earthcharter.org>

Oleme juba kord nii erinevate rahvuste kui ka ühe tervikliku maailma liikmed, kus kõik kohalik ja globaalne on ühendatud. Ühiselt jagame vastutust nii praeguse kui tulevase inimestepere ning ka suureneva elusmaailma ees. Inimsolidaarsuse vaimsus ja side kõige elusolevaga muutub tugevamaks, kui elame hardalt austades olemise müsteeriumi, tundes tänu elu kui kingituse eest ja alandlikkust, tulenevalt inimese kohast looduses. Peame mõistma, et kui esmased vajadused on rahuldatud, seisab inimareng eelkõige rohkemaks olemises, mitte rohkema omamises.

Nende kaalutluste põhjal on tungiv vajadus ühtse põhiväärtuste visiooni järele, mis looks eetilise põhja Maa üha laieneva kogukonna jaoks. Seetõttu kinnitame ühisel lootuses alljärgnevad vastastikku sõltuvad säästva arengu põhimõtted, millest lähtuvalt peaksid kõik inimesed, grupid, ettevõtted ja riigid oma käitumist juhtima ja hindama.

I. ÜLDISED PÕHIMÕTTED

1. Austada Maad ja elu mitmekesisust.

a. Tunnistada, et kõik elusolendid on omavahel seotud ja austuse väärilised, hoolimata oma tasuvusest inimkonnale.

b. Austada iga inimese sünnipäraselt väärikust ja säilitada usk inimkonna intellektuaalsesse, kunstilisse, eetilisse ja vaimesse potentsiaali.

2. Hoolida Maa elukogumist arusaamise, armastuse ja kaastundega.

a. Tõdeda, et iga õigusega kaasneb vastutus, ja et suurenenud vabaduste, teadmiste ning võimuga kaasneb ka suurem vastutus looduse kaitsmise ning sotsiaalse heaolu edendamise ees.

b. Nõustuda, et loodusvarade omamise, kontrolli ja kasutamise õigusega kaasneb ülesanne vältida ning takistada nende niisugust tarvitamist, mis rikub vägivaldselt inimõigusi ja tekitab tõsist kahju elu kogumile.

3. Ehitada ühiskondi, mis on vabad, õiglased, osavõtlikud, alalhoidlikud ja rahumeelsed.

a. Luua maailmas kogukonnad ja ka üldine kord, mis austab inimõigusi, ning õigusloome, mis annab igale inimesele võimaluse realiseerida kogu oma potentsiaal.

b. Tunnistada, et elukvaliteet, eriti aga meie suhte kvaliteet teistesse inimestesse ja loodusesse tervikuna, on inimarengu õige mõõt.

4. Tagada Maa heldekäelisus ja ilu nii praegustele kui tulevastele põlvkondadele.

a. Arendada, parandada ja anda edasi tulevastele põlvkondadele majanduslikud, poliitilised, sotsiaalsed ja kultuurilised süsteemid, mis aitavad säilitada Maa ja inimkonna majanduslike kogukondade õitsengu.

b. Jagada Maa eest hoolitsemise kohustus ning ka võimalus saada kasu loodusvaradest praeguste ja tulevaste põlvkondade vahel võrdselt.

Selleks, et viia ellu need omavahel seotud eetilised ideaalid, on vajalik:

II ÖKOLOOGILINE TERVIKLIKKUS

5. Kaitsta ja taastada Maa ökosüsteemide terviklikkus, pöörates erilist tähelepanu bioloogilisele mitmekesisusele ja elu taastootvatele loodusprotsessidele.

a. Muuta keskkonna säilitamine ja taastumine oluliseks sotsiaalse ning majandusliku arendustegevuse planeerimise ja täideviimise osaks.

b. Luua ja kaitsta elujõulisi looduskaitsealasid ning biosfääri reserve, kuhu kuuluksid metsikud maa- ja merealad, et säilitada Maa bioloogiline mitmekesisus ja elutoetavad süsteemid.

c. Korraldada taastatavate ressurside nagu vesi, muld, õhk, metsad ja kalavarud kasutus, eesmärgiga säilitada nende elastsus, mitmekesisus ja ökosüsteemide produktiivsus.

d. Edendada ohustatud liikide ja populatsioonide taastamist, kaitstes neid, taastades levikalasid.

e. Takistada mittepõliste ning geneetiliselt teisendatud liikide keskkonda sulandumist, kui see võib kahjustada põlisliike ja keskkonda tervikuna, ja kontrollida ning juurida välja kahjulikud mittepõlised ja teisendatud liigid.

f. Korraldada mitte taastatavate ressursside nagu mineraalid, nafta, ja maagaas kaevandamine viisil, et see ei tekitaks tõsist ja pöördumatut kahju keskkonnale, ja minimeerida selliste ressursside ammutamine.

6. Parima keskkonnakaitse meetodina hoiduda kõikvõimalikust kahjust ja kui teadmistest jääb puudu, valida suurima ettevaatlikkuse tee.

a. Takistada tegevusi, mis ähvardavad tekitada tõsist või pöördumatut kahju keskkonnale, isegi kui teaduslik alus selleks on puudulik või pole lõplik.

b. Teha nii, et kui tegevuse tagajärjed on teadmata, jääb selle keskkonnamõju tõestamine sellele poolele, kes arvab, et tegevus ei tekita keskkonnale märkimisväärset kahju.

c. Veenduda, et otsustamisel arvestatakse individuaalsete ja kohalike tegevuste kumulatiivseid, pikaajalisi, kaudseid ja distantsilisi tagajärgi.

d. Koostada ja võtta vastu kohalikud ja rahvuslikus säästva arengu kavad (*Agenda 21*).

e. Nõuda, et vastutavad pooled katavad täielikult keskkonnale tekitatud kahju kulud.

f. Kindlustada, et kõik meetmed looduskatastroofide, viiruste ning haiguste vältimiseks või kontrollimiseks on suunatud nende otsestele põhjustele ja väldivad ohtlikke kõrvaltoimeid.

g. Täita rahvuslikke ja rahvusvahelisi kohustusi vältimaks keskkonnale tekitatavat kahju, eriti riikidevahelises kontekstis.

7. Kohelda kõiki elusolendeid austuse ja tähelepanuga ning kaitsta neid kurjuse ning põhjendamatu hävitamise eest.

a. Minimeerida inimühiskonnas seltsi, kasutamise ja tarbimise eesmärgil peetavate loomade kannatusi ja kindlustada neile tingimused, mis rahuldaksid nende põhivajadusi ja sobiks nende loomupäraseks käitumisega.

b. Piirduda biomeditsiinilistes katsetes loomade kasutamisel katsetega, mis on suunatud inimeste ja loomade põhivajadustele, ning situatsioonidega, kus alternatiivsed uurimismeetodid pole võimalikud; jätta ära uuringud, mis tekitavad loomadele kahju.

c. Kaitsta metsikuid loomi jahipidamise ning kalastamise ekstreemset, pikaldast või vältimatut kannatust põhjustavate meetodite eest, samuti niisuguste meetodite eest, mille tõttu kannatavad ka mitte sihtmärgiks olevad liigid.

8. Edendada ülemaailmset ökosüsteemide uurimist, levitada ning rakendada teadmisi, mis mõjutavad kogukondi Maast hoolima.

a. Toetada teaduslikke uuringuid, mis annavad panuse keskkonnakaitsele ja -taastamisele ning ka parema elukvaliteedi saavutamisele.

b. Edendada rahvusvahelist teaduslikku ja tehnilist koostööd keskkonnakaitse ning säästliku ressursikasutuse alal, pöörates erilist tähelepanu arenevate rahvaste vajadustele.

c. Austada ja kaitsta kõikide kultuuride traditsionaalseid teadmisi, mis aitavad kaasa keskkonnakaitsele ja inimkonna heolule.

d. Kindlustada, et geeniuuringute, inimtervist puudutavate, keskkonnakaitse ning teiste elutähtsate valdkondade uurimisel omandatud informatsioon jääb avalikkusele vabalt kättesaadavaks.

III ÕIGLANE JA SÄÄSTEV SOTSIAALMAJANDUSLIK KORD

9. Võtta omaks Maa regenereerivaid võimeid, inimõigusi ja ühiskonna heolu austavad ja kaitavad tarbimise, tootmise ja taastootmise viisid.

a. Takistada keskkonna saastamist, eriti radioaktiivsete, toksiliste ja teiste ohtlike ainetega.

b. Vähendada, taaskasutusele võtta ja ümber töödelda tootmis- ning tarbimissüsteemides kasutatavaid materjale ning veenduda, et kõik jäägid omastatakse ökoloogiliste süsteemide poolt.

- c. Kasutada energiat ohjeldatult ja efektiivselt ning toetuda enam taastuvatele energiaallikatele nagu päike, tuul ja biomass.
- d. Propageerida keskkonnasõbralike tehnoloogiate arengut ning omaksvõttu.
- e. Panna paika turuhinnad, mis peegeldaksid ka inimtegevusest tulenevaid täielikke keskkondlikke ja sotsiaalseid kulusid, samas arvestades ka ökosüsteemide poolt tagatud teenuste väärtust.
- f. Toetada ja abistada rahaliselt neid, kes toodavad säästlikul viisil nii tooteid kui teenuseid ja luua tarbijatele võimalus valida sellised tooted, määratleda vajalikud rahvusvahelised standardid ja levitada asjakohast informatsiooni.
- g. Võimaldada universaalne ligipääs tervisekaitsele, mis soodustab reproduktiivset tervist ja vastutust elu jätkamise ees.

10. Kindlustada, et majandustegevus, sealhulgas maailmakaubandus, toetab ja edendab inimarengut võrdsuslikul ja alalhoidval viisil.

- a. Edendada võrdse rikkuse levikut nii ühe rahvuse siseselt kui ka erinevate rahvuste vahel.
- b. Toetada rahvusvahelisi initsiatiive, mis abistavad arenevaid riike intellektuaalsete, finantsiliste, tehniliste ja tervishoiualaste ressursside loomisel, mida vajatakse põhivajaduste rahuldamiseks, keskkonnakaitseks ning elukvaliteedi parandamiseks.
- c. Teha koostööd keskkonnasõbralike tehnoloogiate edastamiseks arenguriikidele.
- d. Veenduda, et kogu kaubandus toetab säästlikku ressursikasutust ja keskkonnakaitse süsteeme.
- e. Luua mehhanismid, mis kohustaksid multinatsionaalseid korporatsioone ning rahvusvahelisi finantsorganisatsioone andma avalikkusele aru oma tegevuse kohta.
- f. Hinnata uusi esilekerkivaid tehnoloogiaid, nagu biotehnoloogia, lähtudes nende mõjust keskkonnale, tervisele, kultuurile, sotsiaal-majanduslikule olukorrale; reguleerida ning teostada järevalvet tehnoloogiate üle, millel võib olla ebasoodne mõju keskkonnale ja inimestele.
- g. Vabastada arenguriigid koormavatest rahvusvahelistest võlgadest, mis takistavad nende progressi, ja kindlustada nende inimvajaduste rahuldamine säästva arengu kaudu.

11. Juurida välja vaesus, mis on imperatiiviks nii eetikas kui ka sotsiaal- ja keskkonnavaldkonnas.

- a. Toetada iga indiviidi ja kõikide rahvaste õigust osaleda, kaasa aidata ja nautida võrdväärset ning alalhoidlikku arengut nii majanduses kui ka sotsiaalses, kultuurilises ning poliitilises elus.
- b. Kaitsta kõigi õigust joogiveele, puhtale õhule, reostamata mullale, toidule, peavarjule, ohutule sanitaarsüsteemile linna- ja maakeskkonnas ning väiksemates kogukondades.
- c. Luua aus ja õiglane juurdepääs haridusele, tervisekaitsele, maale, loodusvaradele, puhtale energiale ja laenuvõimalustele, andes nii igale inimesele võimaluse elada turvalist ja alalhoidlikku elu.
- d. Propageerida täielikku ja mõttekat tööhõivet kui majandus- ja sotsiaalpoliitika põhialust.
- e. Luua sotsiaalkaitse süsteemid, mis tagaksid sotsiaalkindlustuse kõigile ning abiandmisvõrgustikud neile, kes ise ei suuda end ülal pidada.

12. Kinnitada ja propageerida soolist võrdsust kui üht säästva arengu eeltingimust.

- a. Tagada soolise võrdsuse põhimõttel kõigile võrdne ligipääs haridusele, tervisekaitsele ja majanduslikele võimalustele, et toetada iga inimese inimväärikuse ja potentsiaali täielikku arengut.
- b. Propageerida naiste kui täielike ja võrdsete osalejate, juhtide, otsustajate ja kasusaajate aktiivset haaramist majandusse, poliitikasse, tsiviil-, sotsiaal- ja kultuuriellu.

IV DEMOKRAATIA JA RAHU

13. Tagada valitsemissüsteemi läbipaistvus ja kindel vastutus ning juurdepääs informatsioonile, otsustamises osalemisele ja õiglusele.

- a. Propageerida demokraatlikke põhimõtteid ning praktikat, tugevdada demokraatlikke institutsioone, et kindlustada nende täielik osalus arenguprotsessis.
- b. Kaitsta sõnavabaduse õigust, sealhulgas õigust tuua välja erimeelsused keskkonna-, majandus- ja sotsiaalpoliitikavallas.
- c. Võimaldada kohalikel kogukondadel võimalikult suurem määral kanda ise hoolt oma keskkonna eest ja määrata valitsustasandile keskkonnakaitsealaseid ülesandeid, kes suudab neid kõige efektiivsemalt täita.
- d. Kindlustada kõigi inimeste õigus saada ajakohast informatsiooni keskkonnateema ja kõigi sotsiaalsete ning majanduslike plaanide kohta, mis neid tõenäoliselt mõjutavad, või mille vastu nad huvi tunnevad.
- e. Luua efektiivne ja tõhus juurdepääs administratiivsetele ning sõltumatutele juriidilistele protseduuridele, sealhulgas tasud ja hüvitused keskkonnale tehtud kahju eest ja tekitatud kahju võimalik oht.

14. Austada ja kaitsta diskrimineerimata kõigi inimeste õigusi väarikusele, füüsilisele tervisele ja vaimset heaolu toetavale looduslikule ja sotsiaalsele keskkonnale.

- a. Austada, tagada ja propageerida võrdse kohtlemise õigust ja kõrvaldada diskrimineerimise kõik vormid, takistades diskrimineerimist rassi, nahavärvi, soo, religiooni, rahvusliku, etnilise või sotsiaalse päritolu alusel otsustes ja tegevuses, mis mõjutavad keskkonda.
- b. Kinnitada põlisrahvaste õigust oma uskumustele, teadmistele, maadele ja ressurssidele ja nende senisele alalhoidliku eluviisi praktikale.
- c. Tunnistada ignoreeritud, kaitsta haavatavaid, aidata neid, kes kannatavad, ja austada nende õigust arendada oma võimeid ning püüelda oma eesmärkide poole.

15. Integreerida säästva arengu edendamiseks vajalikud teadmised, väärtused ja oskused ülemaailmsesse haridussüsteemi ja eluaegsesse õppimisse.

- a. Tagada kõigile kodanikele, eriti aga noortele, tsiviilühiskonnas, majandusarengus, poliitilistes suhetes ja looduskaitstes efektiivselt osalemiseks vajalikud teadmised ja ressurssid.
- b. Suurendada nii kunstilise kujunduse ja humanitaarvaldkonna kui ka reaalteaduste panust keskkonnavalitsuse hariduses ja säästvas arengus.
- c. Tõsta massimeedia ja reklaami rolli keskkonnateadlikkuse ja tootmise ning tarbimise alalhoidlike viiside propageerimisel.

16. Luua rahu- ja koostöökultuur.

- a. Püüelda tarkuse ja rahu poole.
- b. Rääkida ja käituda siiralt ning suhtuda üksteisesse ausameelselt ja õiglaselt.
- c. Tegutseda vägivaldta, rakendada laiahaardelisi strateegiaid vägivaldakonfliktide ärahoidmiseks ja kasutada ühiseid probleemilahendusi toimetulekuks ja konfliktide lahendamiseks.
- d. Õpetada vastastikust mõistmist, tolerantsust, andestamist, kõigi rahvaste solidaarsust ja toetada kultuuride ning religioonide vahelist dialoogi ning koostööd.
- e. Likvideerida tuumarelvad ja muud relvad, mille võimuses on valimatu ja suunamata hävitustöö.
- f. Demilitariseerida rahvuslikud kaitsesüsteemid mitteprovotseeriva kaitse tasandini ja kasutada militaarressurse rahutaotlevatel eesmärkidel.
- g. Kaitsta keskkonda laiaulatuslike, pikaajaliste või tõsiste sõjaväelise tegevuse poolt tekitatud kahjude eest.
- h. Tagada, et globaalsüsteemi ja avakosmose uurimine ning kasutamine oleks keskkonnakaitset, alalhoidlikkust ja rahu toetav.
- i. Tunnetada, et rahu on terviklikkus, mis saavutatakse, olles tasakaalus ja harmoonias iseenda, teiste inimeste, teiste kultuuride, muu elava ja Maa iga teise osaga, mille hulka ka ise kuulume.

UUS ALGUS

Nagu mitte kunagi varem inimajaloos, annab meie ühine saatus meile märku vajadusest leida uus algus. Selline uuendus on võimalik nende Maa Harta põhimõtete järgimisel. Et seda lubadust täita, peame pühenduma kui indiviidid, kes on osa elu kogumist, et rakendada, õpetada ja propageerida Maa Harta väärtusi ning ideaale.

See kohustus nõuab muutust meie kõigi südames ja mõistuses nagu ka uut ülemaailmse vastutuse tunnet. See nõuab, et pühendame end nii kindlatele paikadele, kus elame ja töötame, kui ka kogu Maale tervikuna. Peame oma kujutlustes arendama ja kohandama Maa Harta nägemust kohalikul, rahvuslikul, regionaalsel ja globaalsel tasandil. Erinevad kultuurid ja kogukonnad leiavad igitiski ise endale sobiva viisi selle visiooni väljendamiseks. Peame süvendama ja laiendama globaalset dialoogi, mis oli ka Maa Harta aluseks, sest jätkuvatest ühistest tõe ja tarkuse otsingutest on palju õppida.

Igal indiviidil, perekonnal, organisatsioonil ja kogukonnal on täita oluline roll. Noored on muutuste peamised teostajad. Kunstilt, teaduselt, koolidelt, valitsusvälistelt organisatsioonidelt, meedialt, ettevõtetelt ja valitsuselt – kõigilt oodatakse sellel kriitilisel üleminekuajal loovat juhtimist. Vastastikuse toetuse jõud on hädavajalik. Võimalused on suured. Üle kogu maailma teed näitavad loendamatud indiviidid ja grupid on inspiratsiooni ja lootuse allikaks. Et luua globaalset alalhoidlikku ühiskonda, peavad maailma riigid taasväärtustama oma kohustusi ÜRO ees, täitma kehtivatest rahvusvahelistest kokkulepetest tulenevad kohustused ja rakendama Maa Harta põhimõtteid läbi siduva leppe “Keskkond ja areng”. Sellise rahvusvahelise kokkuleppe eesmärk peaks olema integreeritud seadusliku raamistiku loomine kõigile keskkonnakaitset ning säästvat arengut puudutavatele seadustele ning vastavale poliitikale.

Jäägu meie nimele aeg, mida hiljem meenutatakse kui ärkamist uues austuses Maa vastu – see aeg, mil tehti kindel otsus säilitada Maa evolutsiooniline potentsiaal ning kiirendati püsiva rahu ja õigluse nimel toimuvat võitlust, et rõõmurohkelt pühitseta elu.